

Модерната социална държава

България '2020

*Равносметката
на прехода
и перспективата
за левницата*

София
2010

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

ЦЕНТЪР ЗА ИСТОРИЧЕСКИ
И ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

МОДЕРНАТА СОЦИАЛНА ДЪРЖАВА

*България 2020: Равносметката на прехода
и перспективата за левицата*

София, 2010 г.

Книгата „България 2020: Равносметката на прехода и перспективата за левицата” се издава с любезното съдействие на фондация “Фридрих Еберт” – Бюро България.

- © Фондация „Фридрих Еберт”
- © Център за исторически и политологически изследвания
- © Редакция: *Таня Турлакова*
- © Компютърен набор: *Красимира Стойкова*
- © Художник: *Емануил Манолов*

ISBN 978-954-92194-9-4

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ.....	5
<i>Георги Пирински</i>	7
ОСНОВНИ ПАРАМЕТРИ НА ЛЕВИЯ ПРОЕКТ НА БСП	
<i>Кристоф Цьопел</i>	15
ПЪТИЩА ЗА ИЗЛИЗАНЕ ОТ КРИЗИТЕ И ПОГРЕШНОТО РАЗВИТИЕ, С ОСОБЕН АКЦЕНТ ВЪРХУ ИЗТОЧНА ЕВРОПА И БЪЛГАРИЯ – КОНЦЕПЦИИ НА ЕВРОПЕЙСКАТА СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯ	
<i>Петър-Емил Митев</i>	29
ПРЕХОДЪТ И ПОУКИТЕ ЗА БЪЛГАРСКАТА ЛЕВИЦА	
<i>Искра Баева</i>	41
ПОЛИТИЧЕСКАТА РАВНОСМЕТКА НА БЪЛГАРСКИЯ ПРЕХОД	
<i>Христо Проданов</i>	47
КРИЗАТА НА ЛЯВОТО – С ПОГЛЕД КЪМ БЪЛГАРИЯ	
<i>Борис Попиванов</i>	58
ОТ ПАРТИЯ-ДЪРЖАВА КЪМ ПАРТИЯ НА ДЪРЖАВНОСТТА	
<i>Максим Мизов</i>	62
ПОУКИ ОТ ПРЕХОДА ЗА БЪДЕЩЕТО НА ЛЯВОТО	
<i>Нора Ананиева</i>	74
БЪЛГАРИЯ 2020 – ЕВРОПЕЙСКА СОЦИАЛНА ДЪРЖАВА. ЛЕВИЯТ ПРОЕКТ	

ВЪВЕДЕНИЕ

С тази брошура слагаме началото на нова поредица – „Модерната социална държава”. Надеждата ни е, че в нейните рамки по-ясно ще се открие жизнената потребност от единството на цели, ценности и политика в практическата дейност на БСП и едновременно ще се търси постоянно адаптиране на европейските стандарти за социална държавност към българските реалности.

Първата книжка на тази поредица включва основните доклади и изказвания на конференцията с международно участие и с финансовата подкрепа на фондация „Фридрих Еберт” (проведена през пролетта на тази година), посветена на многопластова проблематика: „България 2020: равносметката на прехода и перспективата на левицата за България”. Проведена под знака на 20-годишнината от радикалните промени в България, конференцията имаше за задача не само да обоснове равносметката, но и да отправи послания, свързани с европейската перспектива 2020.

Естествено е при това немалка част от дискусиата да има ретроспективно-аналитичен характер, да засяга различни страни и равнища на прехода и на ролята на БСП в него. Но сред изводите и оценките се откроява заключението за провала преди всичко на заявената още в Конституцията на Република България от 1991 г. воля за създаване в България на социална държава.

Днес ние разполагаме с целия набор от права и механизми за гарантиране на демокрацията в политическото управление. Но в ежедневието си хората не живеят по-добре. Възникна небивала в страната социална диференциация. Остро е усещането за несправедливост, за егоизъм, за злоупотреба с властта, за деморализация на политиката и политиците. Причините за това развитие са много. А една партия като БСП, която обявява създаването на европейска, модерна социална държава за ядро на своя нов ляв проект, е длъжна упорито, настойчиво, отдадено, страстно да разработва, да формулира, да завладява мисленето и емоциите на българските граждани с идеи, алтернативи, виждания, политики с перспективата за по-свободно, по-справедливо и по-солидарно общество. Като неделима част от Обединена Европа ние разполагаме и с възможността да поднасяме опита на модерната социална държава, в т.ч. с нейните трудности и противоречия, да търсим сравнителния анализ, да се съизмерваме с европейските стандарти за човешко развитие. Още повече, когато именно Европа е люлката на социалната държава.

ЦЕНТЪР ЗА ИСТОРИЧЕСКИ И ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

ОСНОВНИ ПАРАМЕТРИ НА ЛЕВИЯ ПРОЕКТ НА БСП

Георги Пирински

В началото на новото десетилетие общественото мнение и у нас, и в Европа е провокирано, в условията на все още продължаваща криза, да осмисли перспективите за посткризисното развитие с хоризонт годината 2020. Европейската комисия представи свой първоначален документ – „Европа 2020 – Стратегия на Европейския съюз”, намерила противоречив първоначален прием, която след преработка бе представена на държавите-членки като формално предложение.

У нас темата бе лансирана в публичното пространство от президента Първанов при откриване на дискусиата „България – накъде след кризата”, инициирана от него на 22 януари т.г. в Националния дворец на културата. Постановката на президента бе, че с нея се поставя въпросът за националната стратегия за развитието на държавата до 2020 г. „успоредно с усилията на европейските институции.”

Очевидно ключът, заложен в основата на замисъла, е стратегията да е национална, което би означавало – надпартийна. Лансираното от държавния глава предложение бе за „партньорство за напредък” и управление чрез максимално съгласие; бе подчертано, че стратегическите цели са постижими при широка обществена подкрепа, включително и чрез активен диалог между политическите партии, синдикатите и гражданските структури.

Означава ли това, че политическите партии не следва да се ангажират с разработката и огласяването на свои виждания и проекти за стратегическите насоки за развитието на България в средносрочна перспектива? Очевидно не – в противен случай, ако останат пасивни спрямо основните предизвикателства на десетилетието, те биха абдикирали от едно от основните си задължения като формации, призвани да чертаят нужни за гражданите и страната перспективи – да представят пред обществото своите предложения за прогрес и просперитет.

Но, заемайки се с такава задача, партиите, в това число и БСП, са изправени пред предизвикателството да съблюдават две трудно съчетаеми, но еднакво задължителни принципни изисквания:

- да остават верни на идейно-политическата си същност (доколкото притежават такава, имайки предвид разгърнатия се през изминалите години „политически инженеринг”), на партийните си програми, и едновременно с това
- да формулират предложенията си с разбирането, че те трябва да са обединяващи за обществото и страната, да съдържат необходимия дял „общ знаменател”, който да позволи да бъдат приемливи като принос към дискусиата в търсене на съгласуваната национална стратегия.

Или с други думи – партиите не могат да си позволят нито произволно да предлагат конюнктурно добре звучащи идеи без оглед на същностните си харак-

теристики, нито самодостатъчно да очакват другите да възприемат собствените им програми като изначално най-добрите.

За европейската перспектива

Но има и една обединяваща перспектива, в която би следвало да се поместят различните проекти – в определена степен това е стратегията на Европейския съюз за периода с хоризонт годината 2020. Дискусиите около първоначалния вариант на документа, представен от Комисията в края на ноември 2009 г., както и настъпилите в него изменения, отразени в текста, представен за разглеждане в органите на Съюза на 3 март т.г., разкриват както споделените общи параметри на т.нар. европейски социален модел, около които има широко съгласие, така и разликите по отношение на приоритети и политики, отразяващи същностни различия между левица и десница на европейско равнище.

Общият подход, съдържащ се в стратегията, бе одобрен на пролетното заседание на Европейския съвет в края на март т.г. Този подход отразява споделеното разбиране, че за текущото десетилетие определящите цели за държавите от Съюза следва да са подчинени на трайни европейски приоритети – стремеж към пълна заетост на работната сила; икономика на знанието; чиста природна среда; образование през целия живот; ограничаване и изкореняване на бедността. По отношение на тези приоритети са разработени и средносрочни цели с конкретни числови изражения.

Същевременно между ноември 2009-а и март 2010-а в документа настъпиха съществени изменения по отношение на насоките и политиките за постигане на общите цели на стратегията. Докато първоначалният вариант даваше предимство на по-неутралните подходи, разчитащи основно на стимулите на единния вътрешен пазар, в преработения вариант намериха място седем конкретни стратегически инициативи:

- за насърчаване на иновациите чрез рамкови условия за улеснен достъп до финансиране с оглед стимулиране на растежа и заетостта;
- за подкрепа за младите хора чрез ефективни образователни системи и подобрени шансове за намиране на работа;
- за цифровизация за високоскоростен интернет, обслужващ домакинствата и фирмите;
- за ефективно оползотворяване на природните ресурси за растеж въз основа на все по-икономичното разходване на суровини и невъзобновяеми енергийни източници;
- за секторна индустриална политика за подкрепа на малките и средните предприятия и развитие на силна и устойчива промишлена база, конкурентна на глобално равнище;
- за програма за нови умения и работни места, за да могат хората пълноценно да се реализират и се адаптират към променящото се търсене;

- за европейска програма за борба срещу бедността, за социално и териториално сближаване, за да имат хората достоен живот и възможности за активно участие в обществените дела.

Предстои през юни Европейският съвет на редовното си заседание да одобри конкретните параметри на стратегията, в това число и интегрираните насоки по отношение на индивидуалните цели за отделните държави-членки.

Независимо от еволюцията в предлаганата от Комисията стратегия обаче, в средите на европейската левица продължава обосновката на сериозна критика и на алтернативни виждания по отношение на основни аспекти на документа. Пред левите сили в Европа остава ключовото предизвикателство да формулират и отстоят свое цялостно виждане за прогресивното развитие на страните-членки и на Съюза като цяло в отговор на горчивите разочарования и настоятелните очаквания на гражданите за достоен живот в сигурност и справедливост.

За левия проект на БСП

Посочените изисквания за съчетание на принципност и надпартийност в рамките на обща европейска перспектива са напълно валидни и за Българската социалистическа партия, ако иска да представи политически документ, с който да участва в конкуренцията за спечелване на обществена подкрепа, необходима, за да може реално да осигури по-добра перспектива за България, а не просто или да критикува, намирайки се в опозиция, или като управляваща да се ангажира с решения, противоречащи на лявата ѝ идентичност. Полезно и нужно е тези отправни разбирания да не се забравят, особено сега, когато се активизират търсенията и дискусиите по въпроса каква е визията на левицата за развитието на страната, какъв е левият проект за „България 2020“?

На 27 март т. г. Националният съвет на партията утвърди документ – първоначален вариант на Програмни насоки, озаглавен „Левият проект: България 2020 – европейска социална държава“, като основа на работата в структурите на НС по цялостен стратегически проект за развитието на страната до края на новото десетилетие. Съгласно взетото решение, в резултат на по-нататъшната работа в центъра и по места, Изпълнителното Бюро на НС следва да приеме разгърнат проект на програмни насоки по утвърдената тема, който да бъде внесен за обсъждане на предстоящото до края на годината заседание на 47-ия конгрес на БСП.

Преди да бъдат очертани обаче основните параметри на проекта, заявен с посочения документ, възниква въпросът съдържа ли той онова съчетание на програмна последователност с прагматична приложимост, което е необходимо като основа за реална стратегия за прогресивното развитие на страната през следващите години. Т.е. имаме ли ние достатъчно основание да сме убедени, че не само трябва и искаме, но и че сме в състояние, че можем отговорно да разработим и огласим на национално равнище свой проект за България от последователни леви позиции?

Който бърза с лекота да отговори утвърдително на този въпрос, явно не си дава или не желае да си даде сметка нито за сложността на самата задача, нито за сериозната липса на нагласа, на кондиция в партията за задълбочена аналитична и програмна работа. Твърде тежки са ударите, които БСП понесе на последните избори и след тях; твърде осезателни са пораженията от загубата на морални ориентири и устои в резултат на користни интереси и безпринципни противоборства, оставени да се вихрят на воля.

И все пак имаме достатъчно опорни точки, от които да пристъпим към разработката на свой стратегически документ, с който да заявим претенцията си да предложим по-добра перспектива за цялата страна. Основания за такова убеждение ни дават както концептуалните начала, на които се градят Програмните насоки, така и основните параметри на самия проект, очертан, макар и в предварителен порядък, в тях.

Концептуално насоките последователно развиват Програмата на БСП „*За България – свободни граждани; справедлива държава; солидарно общество*“, приета от 47-ия конгрес в края на ноември 2008 година. Новата програма на партията предлага стратегически печеливша начална позиция за последователно лява и същевременно национално приложима стратегия за развитие на страната – в нея е обоснована главната политическа задача, която партията си поставя на сегашния етап от гледна точка именно на интересите на страната като цяло: развитието на България като европейска социална държава, последователно съобразявайки се със специфичните условия и потребности на съвременното българско общество.

Разбира се, че на практика не съществува един или друг завършен пример за „европейска социална държава“, нито че можем да се позовем на някакъв еднозначно дефиниран модел на такава държава; дори такива примери и модели да съществуваха, още по-малко би следвало да се очаква, че те биха били еднакво и пряко приложими в различни държави, всяка със своята специфика. Но имаме пълно основание да отчетем, че програмата на партията е в унисон с общите параметри, характеризиращи европейските държави с развити социална пазарна икономика и системи за социална сигурност и интеграция.

Проверката на това твърдение се намира в основните параметри на левия проект, който може и следва да формираме, стъпвайки на основните положения на партийната програма. Такава проверка всъщност са програмните насоки, утвърдени от Националния съвет на БСП:

1. Пръв сред основните параметри на насоките е приоритетът на **труда** като базисна ценност, като основно право и фактор за реализация на личността. В програмните насоки се изтъква необходимостта да се засили ролята на държавата като регулатор на пазара на труда; да се създават облекчения на фирмите, запазващи и създаващи заетост. От-

читайки силно занижените равнища на заплащане на труда, се откроява необходимостта от ускорено покачване на реалните заплати и законово установяване на социалната функция на минималната работна заплата.

2. Наред с това се откроява приоритетното значение на **социалната сигурност** като фундаментално право. Конкретно изражение на системите за постигането ѝ следва да станат мерките за ограничаване на бедността; извънредните мерки за решаване на проблемите на децата, както и за защита на майчинството и отговорното родителство; социалното включване на изолираните групи в обществото; както и реалното нарастване на равнищата на пенсиите.
3. В областта на **здравеопазването** насоките потвърждават категоричната позиция, изискваща спазване на конституционната норма за гарантиране на достъпна за всеки гражданин качествена здравна помощ. Реалното приложение на тази норма следва да се реализира чрез целия комплекс политики – от промоцията на здраве и профилактика на болестите, преминавайки през реструктурирането и ефективното управление на болничната помощ и стигайки до осигуряване на финансова устойчивост на националната система на здравеопазване.
4. По отношение на **образованието** в насоките се изтъква, че подготовката на младото поколение, както и на всеки български гражданин, е от съдбовно значение за бъдещето на страната. В отговор на тази значимост се залага на утвърждаването на цялостен съвременен образователен модел; поетапно въвеждане на целодневна организация на училището; разработване на национална квалификационна рамка и развитие на национална система за ориентиране през целия живот. Отделно се залага развитието на комплексна политика за развитие и реализация на младите хора.
5. Същностен параметър на програмните насоки е необходимостта от национална стратегия за развитие на **научните изследвания, високите технологии и иновации**. Тя следва да се разработва в органична връзка със Стратегията „Европа 2020“ и да цели развитие на знанието и прилагането му за постигане на интелигентен растеж и на ново качество на живот.

Изброяването на основни параметри на проекта, заложен в Програмните насоки, би могло да продължи по целия списък политики в областта на икономиката и социалната сфера; конституционното устройство и гражданското общество; както и на финансовата система и националната сигурност. Това обаче тук едва ли е необходимо, доколкото такова продължение само отново ще илюстрира последователно европейската лява социална същност на определящите контури на този проект.

По-скоро е необходимо да се изтъкнат обобщаващите послания, които следва обосновано да могат да бъдат защитени въз основа на него:

- преди всичко, че левият проект на БСП предлага по-добри възможности за ускорено и устойчиво нарастване на брутния вътрешен продукт и на благосъстоянието на гражданите въз основа на приоритетно развитие на човешкия капитал, защита на труда на хората и в условия на социална сигурност, при работещ баланс с интересите на работодателите и на държавата като цяло;
- също така, че партията гради своя проект въз основа на последователното прилагане на нормите на демократичната българска Конституция, на укрепването на институциите на държавата при паралелното развитие на гражданското общество и защитата на правата и свободите на гражданите;
- и не на последно място, че развитието на социална пазарна икономика и на разгърнатата институционална система на социалната държава се разглежда в рамките на последователно съблюдаване на критериите и изискванията за дългосрочна стабилност на държавните финанси и надеждна система за националната сигурност на страната.

Същевременно възникват поредица от въпроси по така формулираната и възприета тезисно основа за разработка на левия проект на БСП – може ли да се оформи цялостен проект въз основа на отделни насоки и норми, съдържащи се в партийната програма; не са ли необходими количествени измерения на целите по отделни области; дали всъщност проектът съответства на вижданията на Партията на европейските социалисти и т.н. Тук очевидно не е възможно да се вземе подробно отношение по тези и други подобни питання.

Нужно е обаче да се отбележат и вземат предвид няколко обективно определящи момента – в проекта се съдържа ясна и недвусмислена лява ориентация в полза на смяна на сегашния неолиберален модел на развитие, подчинен на чисто парични и фискални приоритети, с европейската социална алтернатива на държави на благосъстоянието в унисон с приоритетите на човешко развитие – достойни доходи, всеобщо образование и широкодостъпно качествено здравеопазване. Що се отнася до квантифицирането на целите, то не може да е резултат на субективни пожелания, а само на сериозни професионални разработки, каквито всъщност трябва да последват въз основа на утвърдените тезисни начала.

Безспорно, наред с конкретната работа, следва да продължат и се задълбочават и дискусиите по принципните програмни въпроси, намерили отражение в проектонасоките; както и да се съпоставят с развитието на позициите и предложенията на европейската левица. Не бива обаче под формата на дискусии да се търсят обходните пътища и прийоми за снишаване и отбягване от отговорностите ни да дадем работещи алтернативи на проблемите на обществото въз основа на последователни програмни позиции.

За някои други възгледи – от ляво?

Същевременно предстоящите дискусии по представите за ляв проект за развитието на България задължително ще трябва да обхванат и широкия спектър предложения и виждания по темата, които все по-настойчиво намират място в публичното пространство. Още повече, че те ясно маркират и изпитват двете категории изисквания и ограничители – за последователна лява същност и за прагматична приложимост на национално равнище.

По отношение на първата категория изисквания си заслужава внимание позицията, артикулирана на страниците на в. „Дума“. В броя си от 23 януари т.г. вестникът публикува дискуссионния материал „Новият ляв проект“, в който авторът заявява, че „...дискусията за ляв проект трябва да започне с дискусия за увеличаване на общественото богатство и в този аспект проблемът не е нито ляв, нито десен.“ Отбелязвайки, че България е с най-ниско равнище на доходи и на производителност сред членките на Европейския съюз, се развива тезата, че „това не е нито ляв, нито десен въпрос. Началото на такава дискусия е отвъд лявото и дясното.“

Що се отнася до дилемата ляво–дясно, то по нея, според автора, се открояват две насоки, два „склона“: единият – в рамките на „балансираните бюджети“ и „счетоводните реалности“, в които са възможни в най-добрия случай „козметични движения вляво“ – като например промени в данъчното законодателство. И другият „склон“ – „пътят на ежедневно доказваната лява чувствителност“ по отношение на болезнените проблеми в ежедневието на хората.

Разбирането за необходимостта от развитие на производството като основа на общественото благосъстояние е безспорно обосновано и важно. Но съвсем не е вярно, че въпросите за такова развитие не са от категорията ляво–дясно. Тъкмо напротив – именно подчертано десният неолиберален модел е в основата на загърбането на материалното производство за сметка на паричните агрегати; на стагнацията на реалния сектор в полза на фискалните агрегати и монетарната икономика.

Не по-малко несъстоятелно е и разбирането за социалната чувствителност като есенцията на лявата позиция и политика днес. Както е известно, тезата за социалната чувствителност бе присъща на консервативните концепции и платформи, поне до разразилата се преди две години глобална финансова и икономическа криза.

Проблемът с посочената позиция за развитие на икономиката отвъд лявото и дясното е, че тя служи като обосновка за възприемане на т.нар. прагматични решения и мерки от рода на плоския данък и т.н., които водят до трайното компрометиране на една лява партия, правят я недостоверна като носител на алтернативен модел за политика в очите на обществото. Пълната сила на такава последица изпитва днес и БСП.

От противоположната крайност е зачестилата напоследък поява на тезата за единния национален фронт на хората с леви убеждения. Разгърнатата обосновка

на тази теза се съдържа в Декларацията-призив на политическата партия „Нова зора“, коалиционен партньор на БСП. Съгласно разбиранията на тази партия това, че такъв фронт „...ще бъде „наляво от центъра“, е просто позициониране в едно по-привично виртуално пространство и несъмнено изразява демократичната тенденция на противопоставяне на мнозинството от народа на олигархията, плутокрацията и безродничеството.”

Каквито и да са другите аргументи и достойнства в полза на това разбиране, явно е, че то не може да претендира за последователно ляв проевропейски проект за развитието на България в перспектива. Като освен това няма как да се подмине сходството на апела „да си върнем България, която загубихме” с програмните призови на младшия партньор в управляващата днес коалиция.

*

Както конкретната работа, така и дискусиите по същество за това кой е автентичният и нужен на страната днес ляв проект за България 2020 и как да бъде осъществен, тепърва започват. Да се постареем да бъдем на равнището на значимостта на проблемите и на отговорността ни за сериозното им и резултатно третиране.

ПЪТИЩА ЗА ИЗЛИЗАНЕ ОТ КРИЗИТЕ И ПОГРЕШНОТО РАЗВИТИЕ, С ОСОБЕН АКЦЕНТ ВЪРХУ ИЗТОЧНА ЕВРОПА И БЪЛГАРИЯ – КОНЦЕПЦИИ НА ЕВРОПЕЙСКАТА СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯ

Кристоф Цьонел

Въведение

Европейската социалдемократия – това, от една страна, са идеи, анализи и концепции, а от друга страна, това са партиите, които се ангажират с тези концепции и ги защитават по време на избори. Принципните концепции на социалдемократията за икономическия ред и за демократичната държава, както и обществените анализи, върху които те стъпват, бяха ясно препотвърдени от глобалната финансова криза.

Изводът е следният – пазарите се нуждаят от държавно регулиране, обществата се нуждаят от социална интеграция, а предпоставките за двете са правовата държава и демокрацията.

Резултатите за социалдемократическите партии на изборите в Европа в месеците след началото на кризата, т.е. от края на 2008 г., са много различни. Имаше лоши резултати. Това важи също и за изборите за Европейски парламент. Но все пак с някои изключения. Социалдемократическата партия на Румъния в една от страните-членки на Европейския съюз от Източна Европа не завърши с лоши резултати.

Резултатите на социалдемократическите партии в изборите за Европейски парламент са свързани с ограничените компетенции на ЕС в сферата на социалната политика. Социалната политика остана предимно в компетенциите на страните-членки. Това положение бе определящо и при преговорите за присъединяване на посткомунистическите държави. За социалната политика нямаше отделна глава в документите при преговорите за присъединяване. Политиката на ЕС на социална кохезия между икономически по-силните и по-слабите държави-членки не е в състояние да компенсира това положение. Тази социална кохезия бе разработена концептуално след приемането в ЕС на Гърция, Испания и Португалия през 80-те години, за да предотврати връщането на тези държави към господството на фашизма. Сега тя обслужва социалната интеграция в новите държави-членки от 2000 г., които се бяха освободили от комунистическото господство, подпомага тяхната икономическа интеграция и развитието на демократичната и правова държава. Това важи също и за България.

От тази гледна точка искам да открия четири кризи.

1. Глобалната финансова и икономическа криза в Северна Америка и в Европа от края на 2008 година.

2. Отраженията на глобалната финансова и икономическа криза върху Източна Европа.
3. Социално-икономическото неравенство между държавите и хората в Европа.
4. Дефицитите на демокрация и държавност, или на „rule of law” и „good governance”.

Криза 1. Глобалната финансова и икономическа криза в Северна Америка и в Европа от края на 2008 година

1.1. Кризата бе предизвикана поради непокритите банкови кредити, преди всичко нисколихвените ипотечни кредити в САЩ. Предпоставката за това бе по-свободната парична политика с ниски лихви на Централната банка на САЩ. Тази парична политика имаше за цел и да преведе гражданите на САЩ през шока от 11 септември.

Кредитите на американските банки можеха да се търгуват глобално също и под формата на ценни книжа, чиято действителна стойност, т.е. валидността на отделните кредити, се маскираше. Често те бяха оценявани доста по-високо от рейтинговите агенции, защото частните собственици на тези агенции икономически бяха заинтересовани от продажбата на тези ценни книжа.

Глобалната търговия с финансови продукти стана възможна поради използването на новите информационни технологии. Това доведе до търговия с нерегулирани продукти, които не се познаваха добре нито от продуцентите, нито от търговците, нито дори от купувачите.

При неплатежоспособност на първоначалния кредитополучател, често и притежател на нисколихвени ипотечи, банките и купувачите на ценни книжа търпяха загуби. Последниците бяха неспособност на банките за обслужване на кредитите, отпадане на инвестиции и рестрикции по отношение на частното търсене.

1.2. Правителствата на САЩ и западноевропейските държави отначало реагираха с поддържащи банките мерки, а след това и с конюнктурни програми за цялостното икономическо развитие. Такива стимулиращи икономиката мерки бяха предприети и глобално от други страни, преди всичко от Китай.

1.3. Като поука от глобалната финансова и икономическа криза започнаха политически усилия за глобално регулиране на финансовите пазари. При това икономически силните западни държави трябваше да разберат, че те повече не могат сами да се справят и така се стигна до създаването на Г-20. Договореностите от срещите на върха на Г-20 във Вашингтон, Лондон и Питсбърг са приемлива основа за необходимите глобални регулации, те обаче се нуждаят от внедряване в държавното, европейското и международното право. Срещата на върха на Г-20 в Торонто трябваше да отчете резултатите.

1.4. Финансовата и икономическа криза доведе до съживяване на дебата за отношението между пазара и държавата. От този дебат си заслужава да се приведат два възгледа:

- пазарът се нуждае от държавно правно регулиране – в противен случай ще настъпи риск;

- пазарът не създава социално поносимо разпределение на доходи и имущества; частното социално осигуряване може да представлява риск.

Тези изводи потвърждават принципите на европейската и глобална социал-демократия – демократия и социална интеграция.

- Демократията, базирана върху правовата държавност и универсалните човешки права, се доказва в противопоставянето с антидемократичните форми на господство през XX век – фашизма и комунизма.

- Социалната интеграция на обществата е принципната алтернатива на символичната или културна интеграция, която политически изключва чуждия или дори го превръща във враг.

Във финансовата и икономическа криза е видима опасността от залитане към политически инструментализирани изключения на другия, към омаловажаване на югоизточноевропейската страна-членка Гърция преди всичко в Германия, на националистическата политика на правителството на Орбан в Унгария. Това са примери, които потвърждават тази опасност.

Европейският съюз е историческият проект за преодоляване на изключващата национална интеграция чрез живота в културно многообразие.

1.5. През 2010 г. се видя, че по-високо развитите „западни” държави по-тежко преживяват кризата отколкото по-слабо развитите държави. Това показват и цифрите на световния икономически преглед на Международния валутен фонд от април 2010 година.

	Промени в БВП – 2009 г.	Прогноза за 2010/11 г.
САЩ	-2,4	3,1/3,6
Еврозона	-4,1	1,0/1,5
Германия	-5,0	1,2/1,7
Великобритания	-4,9	1,3/2,5
Китай	+8,7	10,0/9,9
Индия	+5,7	8,8/8,4
Русия	-7,9	4,0/3,3

1.6. През 2010 г. би била наложителна една стратегия за излизане от нарасналата държавна задлъжнялост, до която доведеха кризата и конюнктурните програми. Точно това обаче не успя да направи ЕС. Така банковата криза от 2008 г. води сега до опасност от криза на европейските държави и на еврото. Но от самото начало не можеше да се предвиди, че кейнсианската антикризисна по-

литика, политиката на фискални стимули, ще бъде контрирана от спекулацията на дерегулираните финансови пазари.

Решенията на ЕС за стабилизирането на Гърция и след това принципно на всички страни-членки, които попадат в дългова криза, са наложителни. Дебатът по тези мерки преди всичко в Германия показва взаимовръзката между европейската социално интегрираща демокрация и икономическото развитие. Еврото си остава неделима част от един действен на глобално равнище ЕС. Приемането на допълнителни държави в еврозоната, в това число и на България, е икономически и глобално политически наложително.

Криза 2. Отраженията на глобалната финансова и икономическа криза върху Източна Европа

2.1. Отначало непосредствените отражения на глобалната финансова и икономическа криза върху Източна Европа и особено върху България бяха ограничени. Банките в по-слабо развитите държави не бяха купували „отровните“ ценни книжа. Но те можеха да бъдат заразени от загубите на западноевропейските банки, преди всичко от австрийските, като например Райфайзен, Първа и Хипо Груп Алпе Адриа. Те бяха раздали кредити в евро, в това число и много потребителски кредити, на представителите на средните слоеве, които при лошо икономическо развитие или обезценяване на валутата можеха да пострадат. Същевременно чуждите банки ограничиха генерално кредитните си линии и своите ангажименти по отношение на Източна Европа.

2.2. Така глобалната финансова криза започна да влияе върху реалната икономика на страните от Източна Европа. Поради примката, в която попаднаха банките, и поради трудностите при разплащането от страна на кредитополучателите се стигна до спад в търсенето и предлагането, спад в инвестициите, както и в сектора на потреблението.

2.3. Първоначалният вътрешноикономически срив се засили чрез външните икономически влияния, чрез спада на чуждите инвестиции, на експорта и на паричните преводи на работещите в чужбина.

2.4. Вътрешният и външноикономическият спад доведе до увеличаване на дефицита в платежния баланс и до натиск върху държавния бюджет. Дефицитите в платежния баланс и в бюджетите не можеха да бъдат ограничени чрез обезценяване поради членството в Еврозоната на страни като Гърция и Словакия, поради валутния борд в България или поради частните задължения в чужда валута.

2.5. Социалните последици от кризата в Източна Европа се проявяват в:

- поскъпване на кредитите, което застрашава преди всичко средните слоеве и което намалява тяхното потребителско търсене;
- свиването на производството, което застрашава работните места;
- натиска върху бюджетите, което застрашава социалните осигурителни системи.

2.6. Последниците за икономическата и финансова политика в Източна Европа се посрещат с конюнктурна политика в съответствие с възникващите проблеми – временно повишаване на бюджетните дефицити, приемане на помощи от Международния валутен фонд и планово намаляване на дефицитите.

Криза 3. Социално-икономическо неравенство между държавите и хората в Европа

Социално-икономическите неравенства проличават най-ясно в разликите на БВП на глава от населението по покупателна сила.

Годишен доход на глава от населението в ЕС (в евро)

Начело е само	
1. Люксембург	70 000 евро
Следват с над 30 000 евро	
2. Ирландия	35 600
3. Холандия	35 200
4. Австрия	32 200
5. Швеция	31 500
6. Дания	31 000
7. Великобритания	30 600
8. Германия	30 300
Следват държавите с показатели над средната за ЕС стойност от 26 100 евро	
9. Финландия	29 900
10. Белгия	29 700
11. Франция	28 000
12. Испания	27 700
13. Италия	26 200
Под тази средна стойност са	
14. Кипър, член на ЕС от 2004 г.	25 100
15. Гърция	24 500
Като първи страни от Източна Европа следват	
16. Словения	23 700

17. Чехия	20 900
Преди	
18. Португалия – последна от ЕС – 15	19 700
19 . Малта, член на ЕС от 2004 г.	19 700
След това идват останалите източноевропейски страни	
20. Словакия	18 700
21. Естония	17 000
22. Унгария	16 400
23. Литва	15 900
24. Полша	15 000
25. Латвия	14 600
26. Румъния	12 200
27. България	10 600

По тези показатели България е най-слабата страна в ЕС, нейните граждани имат средно 25 000 евро по-малко отколкото жителите на Ирландия, 19 700 евро по-малко от хората в Германия.

3.2. Данните за една година представляват моментни снимки в анализа на социално-икономическото развитие. Те трябва да се впишат в дългосрочния тренд – с поглед назад и с прогноза. В началото на 2010 г. най-напред Световната банка, а след това и Международният валутен фонд анализираха икономическите перспективи за Източна Европа и за Централна Азия. Тези икономически перспективи се базират, от една страна, на ниското равнище на развитие на тези страни, което, както е показано на горната таблица, в преобладаващата си част изостава по отношение на това в Западна Европа. Това сигнализира обаче и за причини, които се коренят в дългото комунистическо минало и в процесите на трансформация след краха на комунистическите системи.

Сред всички по-слабо развити региони в света Източна Европа и Централна Азия бяха засегнати най-силно от глобалната финансова криза, разбира се, с някои различия помежду им. Общият социален продукт на тези държави през 2009 г. спадна с 6,2%, докато данните в световен мащаб по този показател са 2,2% и 3,3% за по-високо развитите страни при растеж от 1,2% в по-слабо развитите държави. Този силен спад показва продължаващите да съществуват проблеми, които се проявяват с известни различия в отделните страни – в зависимостта от външните кредити, от чуждите инвестиции, от износа на суровини и от паричните преводи от работещите в чужбина.

В Русия рецесията през 2009 г. бе -8,7% – това бе доста по-нисък показател от този по време на кризата през 1998 година. Новите страни-членки на ЕС бяха

засегнати по същия начин както и страните, които не членуваха в ЕС (с някои изключения). Най-добре понесоха кризата Албания и Полша. Съживяването през 2010 г. и 2011 г. ще бъде бавно и ще бъде свързано с нарастване на бедността.

Икономическите перспективи на държавите от Източна Европа в началото на 2010 г. трябва да се разглеждат в контекста на развитието след началото на трансформацията, при трудностите през 90-те години, с повишаването на растежа след 2002 г. и чак тогава след пробива през 2009 г.

Икономически ръст на страните от Източна Европа в ЕС (по години, в %)

ЕС	1992-2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Полша	4,6	1,4	3,9	5,3	3,6	6,2	6,8	5,0	+1,7	2,7	3,2
Чехия		1,9	3,?	4,5	6,3	6,8	6,1	2,5	-4,3	2,3	2,5
Словакия		4,6	4,8	5,0	6,7	8,5	10,6	6,2	-4,7	4,1	4,5
България	-2,5	4,5	5,0	6,6	6,2	6,3	6,2	6,0	-5,0	0,2	2,0
Унгария	2,5	4,4	4,3	4,9	3,5	4,0	1,0	0,6	-6,3	-0,2	3,2
Румъния	0,3	5,0	5,3	8,5	4,1	7,9	6,3	7,3	-7,1	0,8	5,1
Словения		4,0	2,8	4,3	4,5	5,8	6,8	3,5	-7,3	1,1	2,0
Естония		7,9	7,6	7,2	9,4	10,0	7,2	-3,6	-14,1	0,8	3,6
Литва		6,9	10,2	7,4	7,8	7,8	9,8	2,8	-15,0	3,2	2,9
Латвия		6,5	7,2	8,7	10,6	12,2	10,0	-4,6	-18,0	-4,0	2,7

3.3. Неравенствата в социалния продукт могат да намерят отражение в недостатъчната заетост и в недостатъчната социална сигурност, но най-драматично те въздействат върху различните жизнени очаквания.

Тези индикатори са противоположни на ранжирането на доходите. Стойностите на безработицата са по данни на Европейската централна банка за 2009 г., а данните за продължителността на живота са изведени от Доклада за човешко развитие на Националния демократичен институт за 2009 г. и важат за 2007 г. Равнището на безработица в ЕС е 8,9%.

	БВП на глава от населението по покупателна сила в евро	Безработица в %	Продължителност на живота (години)
Люксембург	70 800	5,4	79,4
Ирландия	35 600	11,9	79,7
Холандия	35 200	13,4	79,8
Австрия	32 200	4,8	79,9
Швеция	31 500	8,3	80,8
Дания	31 000	6,0	78,2
Великобритания	30 600	7,6	79,3
Германия	30 300	7,5	79,8
Финландия	29 900	8,2	79,5
Белгия	29 700	7,9	79,5
Франция	28 000	9,5	81,0
Испания	27 000	18,0	80,7
Италия	26 200	7,7	81,1
Кипър	25 100	5,3	79,6
Гърция	24 500	9,5	79,1
Словения	23 700	5,9	78,2
Чехия	20 900	6,7	76,4
Португалия	19 700	9,6	78,6
Малта	19 700	6,9	79,6
Словакия	18 700	12,0	74,6
Естония	17 800	13,8	72,9
Унгария	16 400	10,0	73,3
Литва	15 900	13,7	71,8
Полша	15 000	8,2	75,5
Латвия	14 600	17,2	72,3
Румъния	12 200	6,9	72,5
България	10 600	6,8	73,1

В сравнение с ЕС България и Румъния имат относително ниски стойности на безработицата – за разлика от сочените дълго време като неолиберални успешни модели на балтийските държави, както и на много богатите страни като Ирландия. Испания е сама по себе си проблем.

Официалните индикатори за пазара на труда замъгляват един обществен проблем в много от източноевропейските държави. Това са неформалностите. Този показател се изразява преди всичко в неформалния труд. Европейската държава на благоденствието изисква преодоляване на неформалния сектор чрез интегриране на наемния труд и на социалното осигуряване при старост, болест и нетрудоспособност.

ЕС досега си затваряше очите за неформалностите. Това позволяват договорните основи, които оставят социалната политика в компетенциите на страните-членки. Това не представляваше проблем докато високоразвитите западноевропейски държави определяха социално-икономическия облик на ЕС.

При приемането на страните от Южна Европа този проблем се решаваше чрез създаването на кохезионния фонд, но с финансовата и икономическата криза това положение се наруши – най-малкото в Гърция. В източноевропейските държави и особено при последните кандидати за присъединяване като Албания и Македония този проблем е очевиден. Договорите за присъединяване няма да помогнат за неговото разрешаване. И Лисабонският договор също нищо не променя.

Неформалностите, преди всичко често свързаната с корупция система на здравеопазване, са свидетелството за лоши социални отношения, които означават и ниски очаквания за продължителност на живота. Увеличаването на продължителността на живота в световен мащаб, в някои страни над 80 години, е най-значителната реализация на претенцията на всеки човек за осъществяване на универсалните човешки права.

България, както и Словакия, Естония, Унгария, Литва, Полша, Латвия и Румъния имат продължителност на живота под 75 години, това са 6 години по-малко отколкото в Италия, в България са 8 години, а в Литва – даже почти 10 години.

3.4. Социално-икономическите неравенства в Европа могат да бъдат преодоляни само чрез интегрираща европейска държава на благоденствието. Тя е социалдемократическата перспектива за Европа.

Държавата на благоденствието започва с училищното образование за всички, по същество означава интегриране на всички трудоспособни хора в системата на наемния труд и гарантира един поносим живот при старост, болест и нетрудоспособност.

Интегриращата европейска държава на благоденствието определя също и целите на икономическата политика. Не става дума за некачествен растеж в интерес на инвеститорите, а за приемливи доходи за всеки. При тази ценностна ориентация не може да има разходи за заплати и за социални плащания, а нарастващите заплати и достатъчните социални трансфери са цел на икономическото развитие.

Финансирането на социалната интеграция изисква достатъчни данъци и отчисления, които трябва да бъдат налагани справедливо според доходите.

3.5. База за развитието на европейската държава на благоденствието е Европейската социална харта. Тя представлява едно иницирирано от Европейския съвет през 1961 г. и прието с мнозинство правно споразумение, което гарантира на населението на подписалите го държави широки социални права. Европейската социална харта влезе в сила на 26 февруари 1965 г. През 1996 г. бе изработена една обновена версия, която е в сила от 1999 г. Но още хартата от 1961 г. съдържа 19 социални права, сред които правото на труд, на умерено трудово възнаграждение, на професионално обучение, на социално осигуряване, на свободно сдружаване и на колективно трудово договаряне, а също така и специфични права за защита на децата, на младежите, на майките и на семействата. Новата версия от 1996 г. съдържа 31 права и принципи и с това допълва старата версия – например с правото на жилище, на особена защита на старите хора, защита при бедност и при съкращаване от работа.

Не всички страни от ЕС са ратифицирали тази харта и тя не представлява европейско право, но трябва да стане такова. Няма препятствия тя да се приложи и без промяна на Договора за ЕС чрез координирани действия на всички страни-членки. Желателни биха били съответни инициативи от страна на социалдемократическите членове на Европейския парламент.

3.6. Финансирането на държавата на благоденствието изисква достатъчни данъци и разходи. Финансирането на кредитите в контекста на глобалната финансова и икономическа криза се оказа допълнителен проблем на кризата. Поради това е наложителна координирана в рамките на ЕС бюджетна консолидация, която в много случаи трябва да стане чрез повишаване на данъците, а не само чрез съкращаване на разходите, ако искаме да се запази европейската държава на благоденствието.

Квотите за държавните разходи и за частта на социалния продукт в държавния дефицит, така както ги публикува Европейската централна банка за 2009 г., отново се противопоставят на свиването на доходите. Средните стойности за ЕС са между 50,7% и съответно 73,6%.

Румъния, България и Словакия имат най-ниските квоти за държавни разходи, а нито една източноевропейска страна през 2009 г. не надвишава 50%. Западноевропейските страни са пример за това, че високата квота на държавни разходи не е в противоречие с високия доход на глава от населението – преди всичко в Дания и Швеция, които, между другото, се управляват от консервативни либерални партии.

Възникналият по време на глобалната финансова и икономическа криза проблем е свързан с прекалено голямото финансиране на дефицитите на държавните разходи. Този проблем не съществува в България, а Естония и Люксембург

имат ниски равнища. Ако 60% се приема за критична граница, то само Унгария от страните на Източна Европа я е преминала.

В европейско измерение е наложително изравняването на държавните разходи, на държавните дефицити и на данъците като предпоставка за стабилна икономическа и финансова политика.

България трябва да повиши своите държавни разходи, както и данъчната си квота. За преодоляване на кризата би могъл да се приеме и един по-голям дефицит. Това не противоречи на критериите за въвеждане на еврото, към които трябва да се стреми България.

Широките ориентири в ЕС за данъчни квоти и за квоти на разходите са най-малко 40%. Това може да се постигне чрез данък добавена стойност най-малко 20%, чрез прогресивен подоходен данък, а не чрез плосък данък. Условието за инвестиции могат да продължават да бъдат изгодни и чрез ниското облагане на реинвестираните печалби. При такава данъчна политика е възможно финансирането на публичните услуги и на публичната заетост, което гарантира държавата на благоденствието.

	БВП на глава от населението по покупателна сила в евро	Квота на държавните разходи	Квота на дефицитите
Люксембург	70 800	42,4	14,5
Ирландия	35 600	48,6	64,0
Холандия	35 200	51,6	60,9
Австрия	32 200	51,8	66,5
Швеция	31 500	56,5	42,3
Дания	31 000	58,6	41,6
Великобритания	30 600	51,7	68,1
Германия	30 300	47,6	64,4
Финландия	29 900	55,6	44,0
Белгия	29 700	54,2	96,7
Франция	28 000	55,6	77,6
Испания	27 000	45,9	53,2
Италия	26 200	51,9	115,8
Кипър	25 100	46,4	56,2
Гърция	24 500	50,4	115,1

Словения	23 700	49,9	35,9
Чехия	20 900	46,1	35,6
Португалия	19 700	51,0	76,8
Малта	19 700	44,3	69,1
Словакия	18 700	40,8	35,7
Естония	17 800	45,4	7,2
Унгария	16 400	49,8	78,3
Литва	15 900	43,3	29,3
Полша	15000	44,5	51,0
Латвия	14 600	42,9	36,1
Румъния	12 200	40,4	23,7
България	10 600	40,7	14,8

Криза 4: Дефицити на демокрация и държавност, или на „rule of law” и на „good governance”

4.1. Устойчивото икономическо развитие на регулираните от държавата пазари, благоденстващата социална интеграция и демокрацията на правовата държава са свързани помежду си. В държавите от Източна Европа икономическите и социалните дефицити, от една страна, и правовите и демократичните дефицити, от друга страна, взаимно се обуславят.

4.2. Предпоставка за демокрацията е правовата държава като гаранция за гражданина **от страна на държавата** и като гаранция на правовата сигурност **по отношение на държавата.**

В комунистическите системи преди 1989 г. отсъстваше гарантирането на правовата сигурност по отношение на държавата. В България след 1989 г. все още не е преодоляна в достатъчна степен правовата несигурност и сега отсъства гаранцията за гражданина от страна на държавата. Необходими са функционираща съдебна система, конституционно съобразна и управляема съдебна власт за отстояване на правата по отношение на държавата, наказателно-правна компетентност за борба с корупцията и криминалната престъпност.

4.3. Правовата сигурност по отношение на държавата обаче е недостатъчна, за да се постигне социалната интеграция. За това е нужна държавна политика за повишаване на производството и финансирането ѝ чрез данъците. А това изисква ефективно и некорупционно управление.

4.4. Подобно управление на данъците е част от цялостните ефективни управленски капацитети. Тук са налице пропуски на всички досегашни български правителства. Установяваме корупция в сферата на повишаването на про-

изводството, както и при събирането на данъци. Неефективността се натрупва особено при използването на помощите от ЕС.

4.5. Преодоляването на това неефективно управление е въпрос на демократична етика, на вътрешнодържавна организация и на сътрудничество с ЕС. Ефективността на държавата и борбата срещу престъпността в България, както и в Източна Европа, могат да бъдат постигнати като цяло само в рамките на европейските норми. Обвиненията срещу България от страна на високоплатени европейски бюрократи обаче сами по себе си са неприемливи, още повече, че те не вземат предвид неравенствата и липсата на формалности вътре в ЕС.

4.6. Справянето с дефицитите на управлението само чрез вътрешнопартийно противопоставяне е недопустимо. Това застрашава демокрацията, която не може да се откаже от партиите. Противоположност на това е популизмът, така както той се упражнява например в Румъния от страна на новоизбрания президент Бъсеску.

Заключение: препоръки към Българската социалистическа партия

- 1.** БСП трябва да се изживява и представя като партия на европейската демокрация и социална държава. Като партия на демократичната левица (по този начин) тя има претенцията да представлява всички граждани по време на избори – от ляво, през центъра и по-нататък.
- 2.** Признаването на правовата държава и ангажиментът на БСП по отношение на нея трябва да бъдат поставени извън всякакво съмнение и трябва да включват и самокритичната реакция на партията по отношение на собствените пропуски и грешки.
- 3.** БСП трябва да разглежда и представлява България като държава, която интегрира социално своите граждани и като българи да не ги противопоставя помежду им. Това разбиране за държавност не изключва гордостта от българската национална култура. Тя трябва да се представя гордо и привлекателно на другите националности в рамките на европейското културно многообразие.
- 4.** БСП трябва да покаже, че правовата държава и културното отваряне правят възможен достъп до многообразието от обществени интереси.
- 5.** БСП трябва да продължи да отстоява своята успешна политика на растеж, като постави акцент върху образованието и развитието на технологиите. След връщането на темповете на растеж от 2009 година фактически ще се отвори място за действия в посока на ново подобро развитие на социалната държава.
- 6.** БСП трябва да работи за социална България, за постъпателно развитие на социално интегриращата държава на благоденствието. Към това се отнасят

- социално справедлива данъчна система с отстъпление от плоския данък;
- минимално заплащане;
- по-добра система на здравеопазване.

7. БСП трябва да покаже своята отговорност на всички равнища на българската държава и трябва да докаже, че е способна да управлява ефективно в рамките на ЕС. Към това се отнася и одобрението за присъединяването към еврозоната.

ПРЕХОДЪТ И ПОУКИТЕ ЗА БЪЛГАРСКАТА ЛЕВИЦА

Петър-Емил Мутев

Неотдавна отбелязахме 20-та годишнина от падането на Берлинската стена и началото на промените в България. Пролича обществената неудовлетвореност от резултатите на прехода, изпъкнаха митологеми, които се трупат върху реалните събития и деформират значението им.

Изглежда парадокс. Преходът е успешен: имаме функционираща демократична система, пазарна икономика, членство в ЕС, в НАТО. А хората са недоволни. До такава степен, че според изследователски данни оценките за социалистическото минало са преобладаващо положителни, за годините на прехода – категорично отрицателни. Тези мнения не са от рубриката „Любопитно“; те пряко засягат партиите на прехода (*Графики 1 и 2*).

Нека се опитаме да видим проблема в неговите различни измерения.

Историческите ракурси

Източноевропейският преход, в който се вписва и българският, е едно от най-големите събития на изминалия век. Значението му проличава в различен исторически контекст.

- 1945 – 1989 г. От края на Втората световна война до края на Студената война, както казват понякога – от Ялта до Малта, от разделянето на Европа до нейното обединение.
- 1917 – 1989 г. Комунистическият контекст. От раждането на първата социалистическа държава до крушението на държавния социализъм в Европа.
- 1789 – 1989 г. Европейската революция: от провъзгласяването на правата на човека и гражданина във Франция до техния триумф в цяла Европа. Историята сякаш се пошегува и отбеляза специално двестагодишния юбилей от падането на Бастилията със срива на Стената.

Има и по-широк обхват:

- 1450 – 1989 г. Дългосрочните процеси на разкрепостяване на личността, секуларизация, рационалност...

Всеки ракурс дава познание за съществени особености на политическия процес, протекъл след 1989 г. За темата на нашата конференция особено важен е националният контекст.

Националният ракурс

Има автори, които оценяват прехода като „буржоазна контрареволуция” – проф. Йордан Йотов, доц. Иван Костов. Определението не е точно, макар че видимо събитията след 10 ноември опровергават 9 септември. Пътят, който изминават повечето страни към модерността, е верига от революционни сътресения и обрати. Ф. Фюре беше конкретизирал темата „Революционна Франция” с датите 1770 – 1880 г., от опитите за реформи до годината, в която комунарите се връщат от заточение. Не само якобинската диктатура, и Термидор е част от революционния процес. Докато се стабилизира политическата демокрация, минава поредица от революционни взривове и различни режими. Или вижте Германия: революцията от 1848 г., първото обединение, революцията от 1918 г., национал-социалистическата революция от 1933 г., възстановената държавност в 1949 г., дублирането ѝ в 1950 г. до обединението през 1990 г.

Българският път също е трасиран от драматични епизоди. Това не означава, че е лишен от логика. Ще обърна внимание само върху рамката, в която се вписва нашата тема.

Довоенна България се характеризира със забавена модернизация. Най-големият ѝ проблем е раздробеното, неефективно селско стопанство, свръхнаселеност на селото. Политическият елит прави опит да разсече възела със Закон за комасация на земята, промулгиран от Цар Борис Трети през 1943 г. Остава нереализиран поради войната и смъртта на монарха. Политическият режим е авторитарен. Изоставането е двойно.

Форсирана икономическа модернизация след войната. Индустриализация, урбанизация, уедряване на селското стопанство, образователна и битова революция. България изминава по-голям път в хода на социалистическото развитие отколкото страните в Централна Европа. Най-селската страна в 1945 г. първа в Източния блок започва да произвежда компютри, запаметяващи устройства, роботи. Споменът за това развитие остава в сила и по време на прехода: не е толкова чудно, че като най-значимо събитие на XX век беше посочван Девети септември. Новите демократи могат да гледат с насмешка на панелките, но в началото на прословутите 45 години четири пети от българите ползваха външни тоалетни, в сравнение с които скандалната композиция на Черни е просто идеализация. В 1956 г. две трети от шосето между София и Пловдив, първия и втория град на републиката, беше бял път, без настилка. Такъв ли беше пътят между Прага и Острава или между Варшава и Краков? Отношението към миналото не е просто носталгично чувство, това е оценка. Но следвоенната модернизация е едностранчива. Тя е силова. Политическата система е тоталитарна по своята структура, след 1956 г. – функционира като авторитарна.

Форсирана политическа модернизация по време на прехода. През 90-те години възниква възможност да се преодолее асиметрията. Вместо това наблюда-

ваме нова, обратна по знак, едностранчивост: общественият живот се демократизира, в същото време протича деиндустриализация, страната се връща към раздробеното, неефективно селско стопанство, появяват се пустеещи земи. Специално ще отбележа: законът за връщането на земята от 1992 г. поставя демократичния политически елит под равнището на управленски решения от 1943 г. Обедняване и декласация съпътстват новата социална стратификация. Появяват се отново неграмотни деца.

Синхронизирането на модернизацията остава за следпреходния период.

Ракурсът на площада

Сега нека слезем от абстрактните висоти на макроисторията до площада, на който е излязъл обикновеният човек. Една от важните особености на прехода е, че той е не само национално понятие. „Прехождат” – всеки по свой начин и на цена, която именно той ще плати – социални, възрастови и етнически групи, различни предприятия, отделни индивиди.

... 18 ноември 1989 г. Студен зимен ден. Хиляди хора са изпълнили до предел площад „Св. Александър Невски”. Духът е излязъл от бутилката. Политическата енергия е отключена и още не е канализирана. Площадът е изпълнен със самодейни лозунги: „Стига гласност от съгласни!”, „Офелия в манастира!”, „Има ли живот на Мар(к)с?!” „Искаме чиста и свята република на изметено!”, „Хора, събудете се! Имате думата!”, „И дойде ден първи!”, „Ноември ще бъде май!”, „Десети ноември – национален празник!” Карта на България, на която са написани ключовите дати: „1186, 1878, 10 ноември 1989!” Сега е дори трудно да се коментира. Появяват се ключови думи, които ще направят краткосрочна или дългосрочна кариера. *Тошизъм. Живковизъм. Неоживковизъм. Тоталитаризъм. 45 години.* По различни начини се иска демокрация. Ето и една формула: „Демократизация = гласност + овче сирене!”. Забележете: не се иска чуваемост. Никой не си представя, че гласност може да има, но гласът да заглъхне в многогласен хор. И още: не се настоява за *истинско* сирене. Наивно се подразбира, че друго освен истинско не може и да има.

Ако се опитаме да обобщим противоречивите надежди и стремежи на хората от площада с по-късното понятие, което използваме и сега – всички те искат *преход от по-лошо към по-добро*. Това е преходът. Всичко друго е от лукавия. Тук вероятно е и коренът на продължаващите съмнения, че преходът е завършил.

Въпреки че толкова енергично проповядваше колективизъм, обществото на „реалния социализъм” реално се атомизираше. Политическите връзки ставаха формални. Ефективност придобиваше „втората мрежа”. Членовете на управляващата партия се идентифицираха не като комунисти, а като „партийци”. Преходът означава възстановяване и активизация на обществените връзки, от което бликва извор на огромна енергия. Обща отговорност на политическите сили,

които доминираха прехода, е разпиляването и похабяването ѝ в безплодна битка за миналото. За 20 години беше изминат път от „пиянството на един народ“, започнал да прехождат, до тежък следпреходен махмурлук.

Най-важният и най-тежкият въпрос: имаше ли алтернатива?

Има сериозно обосновани отрицателни мнения. Най-общо се свеждат до това, че ако не беше безплодната битка за миналото, можеше да се стигне до кървав сблъсък в настоящето. Така ли е?

Политическата инициатива

Събитията са изключително динамични. На 10 ноември Несменяемият е сменен. На 18 ноември трудещите се стават граждани. През декември идеологическата алергия преминава в идеологизирана ярост. Конформисткото търпение се заменя с революционно нетърпение. В този контекст логично възкръсват погребани политически партии, от политическото небитие се ражда политическа сила, която се устремява към властта. Става и още едно преобразяване, тълкувано по различен начин: през пролетта на 1990 г. управляващата партия разформирова първичните организации в предприятията, отказва се от управленската позиция на микроравнище и е подложена на нарастващ натиск на национално равнище. В същото време притокут на нови партийни членове продължава. Пред Партийния дом от сутрин до вечер се събират активисти, членове и симпатизанти, които емоционално обсъждат, спорят и оценяват, приемат и отхвърлят различни гледни точки за хода на събитията и участието в тях. Тежката, тромава, силно бюрократизирана управляваща партия започва да се превръща в самодейна политическа организация. Това е равновесно на ново политическо чудо. Реплика от онова време: „Мамутът оживя!“

Поредицата от политически инициативи – смяната на върха, възстановяването на политическия плюрализъм, осъждането на „възродителния процес“, „Манифест за демократичен социализъм“, Кръглата маса – създават демократичен политически капитал. Новопрекръстената социалистическа партия печели първите свободни избори. Само година по-късно, след вторите избори, парламентът (36-то ОНС) е открит от член на политическа организация, която сътрудничи с нацистите по време на Втората световна война. И двата факта са уникални за страните от бившия Източен блок.

Между тези два факта е формирането на ляво политическо пространство, в което БСП заема доминираща позиция. Вляво от БСП има значителен потенциал. Почти сто хиляди души гласуваха да се запази комунистическата идентификация на партията. Беше регистрирана нова БКП. Конкурентоспособността ѝ беше блокирана: видимо неадекватен лидер с още по-неадекватно скрито досие. Вдясно от БСП е възстановената БСДП(о) с лидер незабравимия д-р Петър Дертлиев. През 1990 година д-р Дертлиев е най-популярният деец на СДС и изпъква като най-силен оратор във ВНС. Партията му е приета в Социнтерна.

Към нея се насочват много бивши комунисти, но дискриминационно отношение спира този поток. Д-р Дертлиев беше изстрадал своя антикомунизъм. Това не му попречи да остане във Великото народно събрание, когато част от демократичната опозиция го напусна, за да предотврати приемането на нова конституция и следователно възможността БСП да спечели още един актив. След приемането на конституцията започна подготовката на нови избори. Фактически в ръцете на БСП беше ролята на арбитър между трите фракции в СДС – СДС-движение, СДС-център и СДС-либерали. Синята бюлетина получи крайната десница. Центристите и либералите останаха въвн от парламента. Проблемът беше не само въпрос на политически морал, но и на политическа позиция. В действие влезе сталинската формула: най-близките са най-опасни. Партийното ръководство се ориентира към двуполусния модел. На поредния 40-ти конгрес беше избран лидер, който да продължи твърдата линия.

Позицията срещу политическия център в междупартийните отношения е свързана с определянето на позицията на самата партия в лявото пространство. Остро дискуссионният проблем засягаше не само темповете на вътрешно реформиране, но и неговите граници: за и против социалдемократизацията на партията. Самият проблем възникна от това, че партията не се раздели на социалдемократи и комунисти. Примерът на Централна Европа беше използван по-скоро като плашило. Така партията запазваше твърдото ядро, което осигурява електорална стабилност, но заедно с това получаваше и бремето на неговите стереотипи. Единството беше платено с висока цена, която все още се изплаща.

След динамичния старт партията се променяше много по-бавно от бившите комунистически партии в Централна Европа. Движението ѝ бе затруднено и от необратимо изтичане на интелектуален потенциал. От друга страна, би било късогледство да не се види, че у нас, може би още по-бавно и мъчително, ставаше формирането на либерален политически елит и че двата процеса не само че имат обща историческа основа, но и пряко си взаимодействат. Може да се потърси и по-общ регионален контекст: балканските политически елити се оказаха с по-малък демократичен потенциал в сравнение с централноевропейските. Утежняващо обстоятелство: в условията на остра политическа и идеологическа конфронтация формирането на новите елити се съпровожда и от тяхното деформиране. Така, въпреки фундаменталния факт, че на Балканите масите по-трудно възприемат новите политически стандарти, равнището на елита може не само да изостане от равнището на обществените потребности, но и да падне под равнището на очакванията и изискванията на масите. В крайна сметка те ще припознаят за свой лидер човек, за когото най-много може да се каже: той е като нас.

Двойното начало на българския преход – 10 и 18 ноември, беше едновременно закъсняла Пражка пролет и подранило Гданско лято. Закъсняла Пражка пролет поради това, че 1968-а беше годината, в която промяната даваше шанс на „социализъм с човешко лице”, кредитиран с изключително обществено доверие към

комунистическата партия. В началото на 80-те години символ на промяната стана „Солидарност”, инициативата беше вече в ръцете на антикомунистически сили. Полша на два пъти беше разтърсвана от антисистемни взривове. В продължение на десетилетие зрееше опозиционно движение, което свързва полската дисидентска интелигенция с работниците, въплътена дори организационно в КОС-КОР. Добре известно е, че в България всичко това липсваше – и ярките избухвания, и безшумната опозиционна дейност. Нито реформаторите в управляващата партия, нито дисидентите вън от нея бяха достатъчно подготвени за участие в безпрецедентен политически процес. Политическата криза, която започна през 1989 г., беше скоротечна. Не позволи на българската интелигенция отчетливо да се структурира, да се диференцира, да измине необходимия път към политическа зрелост. Разграниченията станаха по-късно, вече в други условия и с други мотиви.

Икономическата инициатива

Кръглата маса постигна консенсус по отношение на перспективата: демокрация, пазар, Европа. Изглежда трудно обяснима степеня на непоносимост между двата антагониста, до която ще се стигне.

Консенсус наистина беше постигнат, но само по отношение на общата насока на общественото движение, а не на неговите *варианти*.

- (1) Оставаше открит въпросът: какви правила и позиции ще определят шансовете да се попадне в горните слоеве на новата социална стратификация?
- (2) И още: какво ще бъде относителното значение на „правилата” и какво – на „позициите”?

Нямаше и не можеше да има споразумение за лустрацията. Нито за приоритета на реституцията или приватизацията. Консенсусът означаваше: капитализъм ще има. Но кой ще бъде капиталист и как ще бъде легитимиран? Това трябваше да се реши чрез борба. Необичайна борба – не просто да бъде предпочетена една или друга управленска програма пред алтернативата на опонента, а за водещо място в новото социално и политическо пространство чрез изтласкване и/или маргинализиране на политическия противник, третиран като враг. Неизбежно се появяваше и „враг с партиен билет”. Такава е логиката на субектната борба: междупартийната конфронтация прераства и се преплита с вътрешнопартийна. Парадоксът е двоен. Разиграва се политическа игра с нулев резултат тогава, когато трябва да се постигне обединение около конструктивни национални програми. Арбитър в борбата става многомилionenният електорат, на чиито плещи се възправят новите елити, докато сам той се разслоява и пропада към ниските етажи на новата стратификация.

Не трябва да се учудваме, че политическият език се отдалечи от политическата рационалност. Нямаше как в тези условия да бъде описана адекватно капиталистическата перспектива. „Капитализъм” оставаше мръсна дума. „Синята

идея” и „сполуката” бяха смокинови листа. Социалистите клеймяха програмата на СДС като „реставраторско-капиталистическа”; демократите разобличаваха: „Оказа се, че БСП е за капитализъм”; ”Капиталисти – монополисти стават до-вчерашни номенклатурчици”. Едва сега, когато крайният резултат стана очеви-ден, се появиха рационални оценки на протеклия процес. Научихме например, че г-н Иван Костов е използвал различни средства, „за да създаде синя буржоазия. Работа доста кална, но не и срамна” (И. Беров, в. „Седем”, 11-17.02.2004 г.). Ясно е защо не е срамна: алтернативата е „червена буржоазия”. Третата възможност – израстването на средна класа от гражданското общество чрез развитие на пазарните отношения по различни начини беше ограничавана.

Това е отговор на въпроса имаше ли алтернатива. През 1990 г. спестяванията в ДСК бяха повече от 20 милиарда. Можеха да се превърнат в живи пари, да се инвестират, да се допълнят с кредитиране. Акцентът падна не върху предприемаческата дейност, а върху присвояването на държавната собственост и най-често – похабяването ѝ. „Входно-изходната” икономика, развихриха се по времето на кабинета „Беров”, беше път към безпътицата на периферния капитализъм.

През 1994 г. левицата получи огромно доверие, за нея гласуваха два милиона и двеста хиляди. Новото правителство се изправи пред проблем, който стоеше и през 1989 г.: икономическа реформа или стабилизация. През ноември 1989 г. един млад икономист даде ясен отговор на страниците на в. „Работническо дело”: „Реформа”. Името му стана известно по-късно. Не идеализирам Иван Костов, но трябва да се признае, че социалистическият кабинет през 1995-1996 г. не можа да стигне до същия ясен отговор и продължи да налива вода в каца без дъно, в губещите държавни предприятия. Министър от кабинета препоръча да не се връщат на банките взетите кредити. Последваха банкови фалити и инфлационен срив. Спестяванията на хората излетяха през комина на инфлацията.

Твърдокаменният лидер, който системно критикуваше партията си за „бягство от властта”, подаде оставка. Само благодарение на компромис, който постави националните интереси над партийните страсти, беше запазена политическата перспектива. Получи се така: електоралните успехи станаха предпоставка за стагнация, управленската катастрофа стимулира партийното реформиране, допълнително мотивирано от появата на втора парламентарна лява партия. Беше утвърден курсът към социалдемократизация, преоценено беше отношението към политическия център, към НАТО. Резултатът пролича през 2001 г.: възприеманият като „камикадзе” лидер на левицата беше избран за президент, въпреки общо взето успешното президентство на неговия предшественик.

През втората половина на 90-те години икономическият модел на прехода окончателно се оформи. В България „позициите” се оказаха по-важни от „правилата”. В научната литература (проф. Иван Селени, САЩ) преходът в Централна Европа беше характеризирани като „неолиберален” и описан като „капитализъм без капиталисти”. В Югоизточна Европа – като „неопатерналистки” и съответно

„капиталисти без капитализъм“. Разбира се, разминаването на системата и субекта може да бъде само временно. Българският преход също приключи, макар по-късно и на цена, непосилна за мнозина.

В България преходът започна с най-много шансове за приемственост, а достигна до най-тежки форми на разрушителност.

Етнополитическата инициатива

След 10 ноември най-високият праг, който трябваше да преодолее преходът, беше етническата конфронтация. Управляващата партия можеше да се опита да разиграе националистическата карта, както направиха съседни на Изток, или да разреже заплетения възел на „възродителния процес“. Беше избран вторият път. Решението, взето на 29 декември 1989 г., беше най-значимата политическа инициатива след началото на промените.

Българският етнически модел е конкретно историческо понятие, това е специфичният начин да се намери изход от задънената улица на междуетнически отношения, в която „възродителният процес“ беше запратил страната. Българският етнически модел е трансформация на етнически противоречия и конфликти в политически процес, който ги неутрализира и дава възможност да се възстановят добросъседските отношения във всекидневното на християни и мюсюлмани. Обратният процес протече в Босна – политическите противоречия бяха трансформирани в етнически конфликт.

През последните години проличават кризисни симптоми. За да запази своята жизнестойност, българският етнически модел се нуждае от по-нататъшно развитие. Изпъкват етническите аспекти на социалното неравенство, особено по отношение на българските роми. Появи се нов радикален етнонационализъм. Възникват системно напрежения около т.нар. избран туризъм. От развитие на вътрешнопартийната демокрация се нуждае Движението за права и свободи, което изигра важна конструктивна роля в българския преход, но заедно с това понесе и отговорност за негативите на прехода. Афиширана от неговия лидер, хипертрофирана от политическите противници.

Геополитическата инициатива

Пътят към Европа беше изминат от страната, без да предизвика разделение на еврофили и еврофоби. Едва сега се появиха евроскептици, които при това в основата си са българоскептици.

Ако търсим перспективата, трябва да признаем, че има и неизвървян път на евроинтеграцията, който предстои. Европейските стандарти се различават от българските, особено в такива чувствителни области като правосъдието, но също и в начина на мислене и начина на живот. Дълбок провинциализъм тежи

върху националното съзнание. Хайне беше казал някъде, че лицата на хората приличат на километрични стълбове – на челата им е написано разстоянието от столицата. Дефицитът на европейска политическа култура днес е по-ясен отвсякога, не може да се скрие и на представителни форуми. И още по-необходимо е неговото преодоляване. Със сигурност може да се каже, че политически бонус ще има онази политическа сила, която допринесе за това.

Геополитическата инициатива има още един аспект: отношението към съседите. Когато се връщаме към изминалите години, можем да кажем, че 15 януари 1992 г. е звезден миг в българския преход. България призна първа суверенитета на всички републики от бивша Югославия. Германия призна само Словения и Хърватска. Непризнаването на Босна беше една от предпоставките – не казвам причините – за кървавата война. Особено важно беше признаването на Македония, макар че по-късно – против политическата логика – беше оспорен македонският език.

Условие за влизането на България в Европейския съюз бяха добросъседските отношения и може да се каже категорично – България няма териториални претенции към своите съседи, тя преболедува македонската независимост.

Сега страната стана част от европейския авангард на Балканите. Геополитическата инициатива се преформулира: съдействие по отношение на Западните Балкани да влязат в Европейския съюз, като покрият европейските стандарти. Най-труден и деликатен е проблемът с Република Турция. Нито една политическа партия не разполага с нещо повече от обща нагласа – положителна или отрицателна. А със сигурност становището на България ще бъде особено важно.

Поуките

1. Политическата инициатива, способността и готовността за инициатива, са най-големият капитал на една партия в условията на преход. Демократичното лице на голямата партия на левицата беше изградено с поредица от инициативи: 10 ноември 1989 г., 29 декември 1989 г., януари – април 1990 г., януари – май 1990 г., юли 1991 г.
2. Вътрешнопартийната и обществената инициатива се намират в синхрон. За да променяш обществото, е нужен кредит на обществено доверие, а за това е нужно да си решен да променяш себе си.
3. Основно условие за трансформация на партията е отношението ѝ към властта. Критерий за промяната е поставянето на националните интереси над партийните. Рецидивите са наследство на политическото високомерие.
4. Левицата има неестествена генерационна ахилесова пета, която не може да бъде прикрита или компенсирана с избирането на млади ръководители.
5. Преходът е надпревара с времето. Забавеното реформиране, изоставането от динамиката на промените води до разминаване на дейността на политическата партия и дневния ред на обществото.

6. Етнополитическата инициатива осигури път към нормализация на политическия живот в условията на прехода през 90-те години. През първото десетилетие на новия век българският етнически модел е в криза, която изисква нови инициативи.
7. Историята е поливариантна. Това личи най-ясно в епоха на радикални преобразования. Българският преход е успешен, но далеч от оптималния вариант.
8. Отклонението от оптималния вариант се корени в простора и шансовете за икономическа инициатива. Шансове получиха „политически капиталисти”, назначени отгоре за сметка на израсли отдолу способни предприемачи. Водещите партии на прехода поеха фактическа отговорност за олигархичните деформации на българския капитализъм.
9. Различните варианти на отношение към инициативата намериха отражение в политическите вътрешнопартийни дискусии. В техния център е социалдемократизацията на партията. Дискусиите не стигнаха до коренния проблем за отношението към икономическата инициатива.
10. С проби и грешки левията усвояваше изкуството на политическите компромиси и се освобождаваше от разбирането на политически съюз като повторение на следвоенния ОФ. Събития през 1991 г., 1994 г., 2009 г. маркират този път и показват, че не е завършен.
11. Монополът в лявото пространство увеличава тежестта на политическото присъствие, но и ограничава възможностите за маневриране. Отношението между партиите със социалдемократическа ориентация е твърде конюнктурно и до голяма степен йерархизирано.
12. От първостепенно значение за нормалния политически живот е наличието на стабилен политически център. Опитите да се печелят дивиденди за сметка на центъра (особено след лоялно сътрудничество с центристски партии) се наказват от десницата.
13. Левията доказва, че не е лидерска партия, но системно има лидерски проблеми, които не винаги успешно решава.
14. Интелектуалната инициатива има стратегическо значение в преходни епохи: поради широкия спектър на възможности за политическо действие и поради безпрецедентния характер на ситуацията. В следпреходния период проличават допълнителни утежняващи обстоятелства, преди всичко деинтелектуализацията на обществения живот. Свидетели сме и на опити да се институционализира чрез хунвейбински подход към науката и висшето образование.

2009 г. се раздели на две политически полугодия. През първото БСП завърши успешно, за първи път след 1990 г., пълен управленски мандат. През второто – партията е в най-критичното положение, в което е попадала след началото на промените.

Изглежда като парадокс, който не може да се обясни само с външни фактори, дори ако към тях прибавим неадекватна предизборна стратегия и погрешна кампания.

Резюмиращият извод е:

- БСП успя да се преобразува от единствена, пълновластна партия на държавния социализъм в една от легитимните, способни да управляват партии на прехода.
- На БСП ѝ предстои да се преобразува от партия на прехода в партия на следпреходна европейска България.

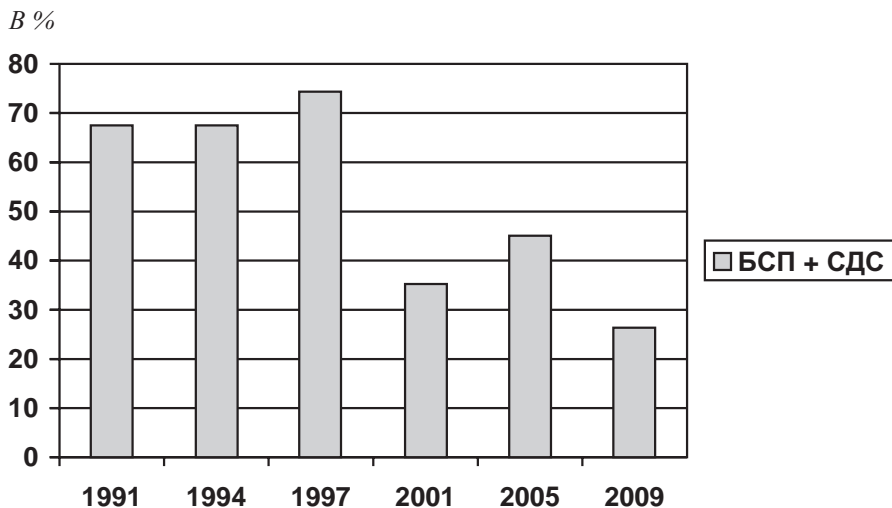
И в двата случая трансформацията означава криза. Втората криза дори е по-тежка. Изправяме се сякаш пред втори парадокс: успешният изход от едната криза става предпоставка за другата.

Крачката напред изисква аналитично мислене и самокритичен подход. Нека не забравяме за една политическа ценност, която Конфуций формулира по следния начин:

„Прошава се всичко на онзи, който не си прошава нищо!”

Графика 1. Парламентарни избори 1991 – 2009 г.

Електорални постижения на БСП + СДС

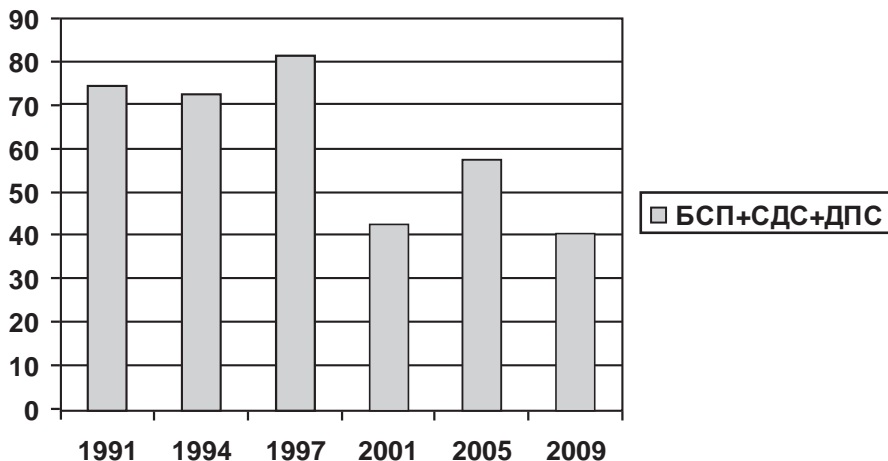
Забележка: Дадени са електоралните постижения на БСП и СДС (съответно Коалиция за България и ОДС). За 2005 г. е взет сборът на ОДС и ДСБ.

Графика 2. Парламентарни избори 1991 – 2009 г.

Електорални постижения на БСП + СДС + ДПС

В %

Забележка: Дадени са електоралните постижения на БСП и СДС (съответно Коалиция за България и ОДС). За 2005 г. е взет сборът на ОДС и ДСБ.

ПОЛИТИЧЕСКАТА РАВНОСМЕТКА НА БЪЛГАРСКИЯ ПРЕХОД

Искра Баева

В края на миналата 2009 г. отбелязахме 20-та годишнина от началото на прехода. Ако си припомним хрониката на събитията от края на 1989 г. и началото на 1990 г., ще видим съвсем ясно, че тогавашните промени започват в ръководството на БКП, която по-късно се трансформира в БСП, и че тя остава за дълго време водещият играч в първите стъпки на прехода. Несъмнената тогавашна историческа роля на БКП обаче не попречи на факта, че БСП почти (да не кажа съвсем) липсваше в разнородните тържества по случай кръглата годишнина. Единствената ѝ публична проява беше приетата от ръководството на БСП декларация за прехода, но тя си остана затворена в рамките на партийните организации. Тези обстоятелства ме накараха да потърся отговор на въпроса на какво се дължи тази аномалия. Нещо повече, струва ми се, че с големите различия в обществената роля на БКП през 1989 г. и тази на БСП през 2009 г. могат да се обяснят и политическите резултати от прехода.

Последиците на прехода са многостранни – икономически, социални, политически, културни, образователни и т.н. Аз съм избрала да говоря за политическите, които не са толкова важни, колкото са социално-икономическите¹, но не бива да забравяме, че именно политиките създават реалността, в която живеем днес, в постпреходната (поне според мен) епоха. При това и икономическите последици от прехода – огромното социално разслоение, което доближава България не толкова до европейския модел, колкото до латиноамериканския, могат да бъдат обяснени с трансформацията на политическата система. Както и обратното – икономическият модел може да обясни защо днес имаме точно такава политическа система. С други думи, няма съмнение, че различните сфери са взаимно свързани и едва ли убедително могат да бъдат обяснени, ако ги откъснем една от друга.

Но за днешния кратък коментар ще се спра само на най-важните политически характеристики на българския преход. Водещата обществено-политическа тенденция днес според мен е огромното разочарование на българите от промените. То се проявява на първо място в промененото отношение към по-далечното минало. Изборът, който направиха телевизионните зрители за най-значително политическо събитие на ХХ век – 9 септември 1944 г., свидетелства за тези промени. Дори ако приемем, че подобно гласуване не е представително, лесно ще открием същата тенденция и в социологическите проучвания², както и в отговорите на студентите от три факултета на СУ “Св. Климент Охридски”, които

---

¹ За тях достатъчно ясно говорят данните от социологическите проучвания и тези, намиращи се в статистическите справочници.

² В проучване от 1990 г. положително отношение към епохата на социализма са изразили едва 2,1%, а по-скоро положително – 23%, докато през 2004 г. – съответно 10 и 42,2% от българите.

бяха анкетирани от мен през последните три години³. Феноменът “отричане на прехода за сметка на социализма” е общ за Източна Европа, но има и българска специфика (в другите страни в преход разочарованието не е толкова дълбоко). Този феномен може да се обясни именно с резултатите от прехода. Обяснението се крие в огромната разлика между надеждите, с които българското общество посрещна началото на промените, и реалните резултати – икономическите и социалните последици, както и новата обществена система. Непосредствено преди 10 ноември 1989 г., на този ден и в месеците след него нагласите на огромната част от българите – включително и на по-голямата част от слабото дисидентско движение, бяха за подобряване на изпадналия в дълбока криза социализъм, за отхвърляне на привилегиите и истинско равенство. А се оказа, че основното съдържание на прехода е преминаването към капитализъм, при това не от западноевропейски тип, съчетан със социална държава, а първоначален, с престъпно натрупване на капитали и без защита на губещите от социалното разслоение.

Доказателствата за антикапиталистическите нагласи в България през 1989–1990 г. са многобройни – те могат да се открият в неочакваната победа на БСП в първите свободни и демократични избори (10–17 юни 1990 г.), в програмните документи на СДС⁴, в политическата практика от първата година на прехода (на 5 декември 2009 г. д-р Желев разказа как след първото споменаване на думата капитализъм са започнали да пристигат от структурите на СДС от цялата страна протестни писма), триумфалното завръщане на БСП в управлението с гласовете на българските избиратели през декември 1994 г., след като българското общество вече беше усетило цената на първите реформи, насочени към капитализъм. От политическа гледна точка характерът на българския преход изглежда така: той започва като ляв бунт срещу превърнатата се в консервативна сила партия-държава БКП, а завършва с господство на десните проекти за либерално капиталистическо общество. При това положение как да не бъде огромно разочарованието на българите от прехода?

Вторият по важност въпрос на днешната среща, посветена на бъдещето на левичата (разбирано в България като бъдещето на БСП), е мястото и ролята на БСП в годините на прехода. Изходната точка за БСП още в битността ѝ на БКП е нейната водеща роля за началото на прехода. За всички е очевидно, че промените в България на 10 ноември 1989 г. започват отгоре, от ръководството на БКП, а едва след смяната на Живков в промените се включват новите политически организации, създадени почти месец след 10 ноември (на 7 декември) от възникналите година и половина

---

³ Преобладаващите отговори в 192 анкети, осъществени от 2007 до 2009 г., е, че в социализма е имало и добро, и лошо, но доброто преобладава. Вж.: *Баева, И.* Съвременното българско общество и неговата представа за епохата на социализма (под печат).

⁴ Първите документи на партиите, които създават СДС, говорят най-общо за демокрация, позовавайки се на Конституцията на НРБ. Вж.: *Началото.* СДС – политически обзор и хронология. (Съст. *Йосифов, К.*) С., 2008, 271–615.

по-рано дисидентски организации. Вярно е, че през последните години се появиха твърдения за изключително “голямата роля” на българското дисидентство и че в началото на прехода сме били наравно с Чехословакия⁵, но те не се базират на никакви сериозни данни, а на политическото желание да пренапишем близката си история, за да получим със задна дата “по-достойно” място в Източна Европа. Подобна цел имат и опитите на десницата да замени датата 10 ноември 1989 г. с други, напр. 18 ноември (първият митинг на опозицията) или 14 декември (живата верига около Народното събрание, превърнала се в митинг за отмяната на конституционния текст за ръководната роля на БКП). Подобни твърдения обаче противоречат на документалните свидетелства и на спомените на дисидентите от средата на 90-те години къде и как са посрещнали 10 ноември 1989 г. – всички до един си признават, че са били приятно изненадани от свалянето на Живков и дори са почувствали благодарност към Петър Младенов и Андрей Луканов.

Когато сравним началото на прехода с отбелязването му 20 години по-късно, се набива в очи голямата разлика – на 10 ноември 1989 г. няма друга сила освен БКП, а в честванията днес БСП изобщо не присъства. Тази особеност също се обяснява с характера на българския преход. Той се оказва не ляв, а десен и при това положение е естествено губещите (левите идеи) да не бъдат чествани през 2009 г. Както при всеки голям обществен конфликт, важни са не тези, които са го започнали и мотивирали, а онези, които са го спечелили, защото историята винаги е била писана от победителите. Само като пример за това ще спомена за едно събитие от началото на 2009 г. – по инициатива на Полския културен институт в Германия на 5–6 февруари 2009 г. в Лайпциг беше проведена кръгла маса “Геронтокрацията и героите на отстъплението”, в която участваха представители на управлявалите през 1989 г. в Източна Европа партии. България беше представявана от Александър Лилев, Германия – от Ханс Модров, Полша – от Станислав Чосек, и Молдова – от Петро Лучански. Дискусията с тях за причините за отстъпването на властта на новите сили не само беше интересна, но и много поучителна. Най-важното обаче беше друго – медийната реакция беше предимно негативна: откъде накъде ще слушаме тези лица от миналото. За тези настроения спомена и директорът на лайпцигския клон на Полския институт, когато го поздравих за чудесната идея най-после да се чуе гледната точка и на победените. Затова не бива да се изненадваме, че и в България във фокуса на вниманието не бяха хората, които започнаха прехода, а онези, които се оказаха на “правилната” страна, наложила своето виждане за бъдещето – десницата. Нито една от бившите комунистически партии, независимо колко големи са реформаторските ѝ заслуги (напр. Полската обединена работническа партия или Унгарската социалистическа работническа партия), не присъстваше на честванията и ако беше спомената, то като противник.

---

⁵ Такава теза разви д-р Желев на международната конференция, организирана в Гданск на 4 юни 2009 г., за отбелязване на 20-та годишнина от победата на независимия профсъюз “Солидарност”.

Посочената по-горе тенденция поставя още един по-общ въпрос: за левицата в условията на прехода. Този проблем има два аспекта – какво представлява левицата на прехода и каква е съдбата на бившите комунистически партии. Двамата аспекта са свързани, защото в повечето източноевропейски страни в годините на прехода бившите управляващи комунистически партии се превърнаха в левицата на прехода. Има и едно ярко изключение от този модел – Чехия, където паралелно съществуват Чехската социалдемократическа партия и Комунистическата партия на Чехия и Моравия като нова и стара левица, но то само потвърждава общия модел.

Общата съдба на левицата в прехода е несъизмеримо по-трудна, отколкото е съдбата на десницата, тъй като преходът започна и се разви в посока на делегитимиране на лявото. Причината за това е, че лявото в Източна Европа през целия период на прехода и до ден днешен се идентифицира с комунистическото минало като идеология и практика, а същината на прехода беше именно неговото отричане. Тази политическа тактика продължава и досега, защото в политическите битки преди избори винаги се припомня, че настоящите източноевропейски социалдемократи или социалисти са всъщност бивши комунисти, сиреч виновни по определение.

Тенденцията не намалява, може би защото в началото на прехода съществуваха големи надежди, че ще се създаде ново ляво, което няма да бъде посткомунистическо и ще бъде жизнеспособно. Тези надежди не се реализираха никъде, включително и в Чехия, където ЧСДП не произлиза от ЧКП, но в нея членуват преди всичко бивши комунисти, прогонени от ЧКП след 21 август 1968 г. Според мен неуспехът на идеята за нова левица се дължи не толкова на повтаряното като мантра и до днес твърдение, че бившите комунисти са попречили на всички други леви да се утвърдят. Той се дължи на характера на прехода – той придвижи с бързи темпове обществото надясно, а новите политически сили, които отричаха държавния социализъм (неслучайно наречен в годините на прехода комунизъм), също толкова бързо еволюираха надясно – направиха го и социалдемократите. БСДП на Дертлиев се превърна в спирка по пътя надясно преди всичко за бившите членове на БКП. Тя не им беше достатъчно дясна, а и обещаваща участие във властта, затова те продължиха към ядрото на СДС. Така за истински лявомислещите единствената възможност остана само партията на бившите комунисти, неотrekli се от приемствеността с БКП, но подчинили се на общата дясна посока.

За да оценим истински политическата равностетка на прехода, струва ми се, че трябва да обърнем внимание и на още нещо, което обикновено избягваме да правим. Избягваме го заради чувството си за самокритичност и нежеланието да прехвърляме нашите вини върху други, както и заради външната ни зависимост. Но вярвам, че от разстоянието на изминалите две десетилетия вече можем и трябва да го направим. Думата ми е за ролята на външния фактор, но не изобщо – за него много и с основание се говори, а за ролята на европейската левица.

Ще започна с това, че началото на източноевропейския преход представляваше завършек на един голям стар спор в левицата, роден в Европа – между социалде-

мократическата и комунистическата тенденция. Случилото се през 1989 г. означава категоричната победа на умерената социалдемократическа линия над крайната комунистическа, която през XX век направи неуспешен опит да създаде изцяло ново общество на социалната справедливост, заобикаляйки пазара и човешките недостатъци. Победата на умерената европейска левица обаче ѝ даде и изключителната позиция да направлява и оценява левицата в Източна Европа. Погледнато ретроспективно, ясно се вижда как европейската левица в първия етап на прехода изцяло подкрепи новите политически сили (оказали се впоследствие десни) срещу посткомунистическата левица. За да не звучи голословно, ще дам и пример: френският специалист по политическа реклама Жак Сегела, свързан с френската и европейската левица, през 1990 г. организира и направлява предизборната кампания на почти всички нови политически сили, в българския случай – на СДС срещу БСП⁶.

Тенденцията европейската левица трайно да подкрепя силите, различни от бившите комунистически партии, продължи и по-късно. Добре си спомням как по време на 42-ия извънреден конгрес на БСП през декември 1996 г. пристигнала за конгреса представителка на външния отдел на ГСДП в разговор с мен остро разкритикува цялата политика на БСП и декларира, че ГСДП вече е направила своя избор в подкрепа на една нова левица, каквато тогава изглеждаше Българската евролевица (БЕЛ) на Александър Томов. Тази линия на ГСДП не просъществува дълго, но не заради отношението към БСП, а заради политическата несъстоятелност на БЕЛ. Този епизод демонстрира неизживените предубеждения и подозрения на умерените европейски леви към “бившите комунисти”. Е, как при това очевидно отричане на легитимността на посткомунистическата левица в Източна Европа от страна на западноевропейската левица можем да искаме българското общество да признава легитимността на същата тази левица?

С казаното по-горе исках да покажа, че делегитимацията на лявото в годините на прехода не е чисто българска специфика, а много по-широк европейски процес. Тя е предизвикана от естественото отрицание на продължилото с десетилетия управление на комунистическите партии, но има и външни причини. Затова всяко влизане в управлението на новата източноевропейска левица (бивша комунистическа) се посрещаше на Запад с големи съмнения, с подчертаване на факта, че това са бивши комунисти, с обществено недоверие в по-големите градове, където външното влияние винаги е играло по-голяма роля, и с безрезервна подкрепа, но само в изостаналите и селските райони, където споменът за социалистическото минало е още жив и при това със запазена привлекателност. Съчетанието на подобни нагласи не може да стане основа за успешно управление, тъй като либерално настроените са против ляво управление, а реалните поддръжници на БСП искат не реформи, а запазване на системата на държавния социализъм от миналото.

---

⁶ Вж.: *Сегела, Ж.* Имало едно време избори... С., 2005, 49–183.

Съвсем не е случайно, че единственият управленски мандат на БСП, който беше успешно завършен, се осъществи в либерална коалиция, провеждаща либерална политика. Само либерални действия на бившите комунисти получават някаква обществена легитимност в годините на преход⁷ – с подобен либерален характер е и успешното управление както на полската, така и на унгарската левица. Под въпрос обаче остава въпросът доколко леви са тези сили и доколко след такова “успешно” управление те могат да запазят електоралното си влияние и политическата си линия – либералните кръгове нямат причина да гласуват за тях, а левите избиратели са дълбоко разочаровани от либералната им политика. В политиката на БСП ясно може да се забележи тенденцията на търсене на легитимност чрез либерализма – за това говори издигането на знакови кандидатури на различни постове като икономистите Стоян Александров или Пламен Орешарски⁸, както и включването в ръководството на партията на млади, откровено либерално мислещи дейци.

За мен главната равнотежа на прехода е, че той се оказва доминиран от десни нагласи и че левицата като цяло беше делегитимирана. Образно казано, тя бягаше напред с оковите на миналото и правеше отчаяни усилия да ги изостави при всеки по-остър политически поврат. Но не искам да остана само с този песимистичен извод. От него искам да изведе възможността за позитивно развитие именно на левицата. Надявам се, че това може да стане именно днес, когато преходът вече е завършил, когато той е оформил капиталистическо общество с достатъчно много проблеми, чието разрешаване предполага леви идеи и практики.

Друго благоприятно обстоятелство е преминаването на БСП в опозиция, което освобождава пред нея пространство за спокойна промяна, без да ѝ тежат императивите на властта. Надявам се също така, че и европейската левица е научила уроците от неадекватното си поведение към “преобладаваща” Източна Европа, съчетано с предизвикателствата на глобализацията.

Дали обаче тези вътрешни и външни надежди ще се реализират, зависи от много фактори. Най-важният от тях, поне според мен, е собствената ни воля да се променяме не съобразно някаква догма, независимо от каква посока идва, а според променящите се условия в България, в Европа и в света. И да не забравяме най-важната цел на левицата – да направи възможно най-доброто за възможно най-голям брой хора.

---

⁷ Любопитен пример представляваха коментарите на българските либерални институти и центрове на въвеждането на плоския данък от правителството на Сергей Станишев. Те ги одобряваха, но винаги с уговорката, че се дължат на либералната част от правителството.

⁸ Докато при Стоян Александров става дума просто за либерално мислещ икономист, при Пламен Орешарски ситуацията има и политически привкус, тъй като Орешарски е бил заместник-председател на СДС и негова номинация за столичен кмет. Колкото и значителни да са политическите флукутации в годините на прехода (особено вдясно), все пак трайното свързване на БСП с Пламен Орешарски показва по-скоро стремежа на ръководството на БСП да се легитимира чрез дясното.

КРИЗАТА НА ЛЯВОТО – С ПОГЛЕД КЪМ БЪЛГАРИЯ

Христо Проданов

Почти навсякъде по света се наблюдава криза на идеологиите, а това съвсем естествено засяга едновременно и дясното, и лявото политическо пространство. Резултатът е появата на популистки лидери, не толкова обвързани с някакъв тип идеология, колкото притежаващи способността да концентрират в себе си множество, често противоположни, интереси в различните общества. Това е характерно за лидери като Саркози, Берлускони, Симеон Сакскобургготски, Бойко Борисов и пр. В повечето случаи този тип лидери не успяват да се задържат дълго и губят подкрепа почти толкова бързо и лесно, колкото са я спечелили: на първо място, защото липсата на идеология прави самото обвързване със съответния политически субект или лидер много по-слабо, и на второ място, защото веднъж спечелили властта, този тип лидери не успяват да балансират достатъчно добре между различните противоположни интереси, които са концентрирали и интегрирали в собствената си личност.

Проблемът е, че докато дясното проявява известна гъвкавост и по-често успява да се адаптира към променящите се реалности, към променящия се свят, то лявото често робува на един или друг тип стереотипи и предразсъждения. Обяснението за този факт не са малко и са често противоречиви. Къде обаче се крие разковничето на проблема? Доколко кризата на лявото в България е свързана с кризата на лявото по света и кои са неговите специфични черти? Как може да се намери изход? Това са само част от въпросите, на които ще се търси отговор. В крайна сметка всяка една претенция за изчерпателност следва да се разглежда като неоснователна дори само с оглед на обстоятелството, че става въпрос за толкова всеобхватен проблем, пред който „Война и мир“ би изглеждала като детска книжка. Ето защо тук ще бъде представен синтезиран, тезисен опит да бъдат посочени някои по-важни от тях, един опит за аналогия между по-широката световна криза на лявото с паралел към България. Защото, когато говорим за България, макар да говорим за един частен случай, не можем да я разглеждаме като автономен и изолиран от световните процеси субект. Е, кои са причините за кризата на лявото? От теоретична гледна точка могат да бъдат формулирани няколко:

1. На първо място, както беше посочено в началото, това е кризата на идеологиите като цяло, които все по-трудно отговарят на комплексните социални промени навсякъде по света. Този тип промени могат да протичат в различна степен и с различен интензитет в различните общества, но навсякъде водят до минимализирането на идеологиите като фактор за определяне на политическите предпочитания. Тези промени са и комплексни, обект на редица изследователски търсения, които съзират корените на кризата в идеологиите на различни

места – в медиите, във формирането на средна класа, в глобализацията и пр. В крайна сметка обаче това са само част от аспектите на кризата, а нейната основа се корени в самото заличаване на границите между различните идеологии и следователно следва да се търси в инкорпорирането и в левите, и в десните идеологии на основните либерални принципи, разбира се, със съответните нюанси. Това обстоятелство измества самия идеен и идеологически признак на разграничение между политическите партии. Те вече не се разграничават толкова според степента на идейните различия, колкото според степента на всякакъв друг тип противопоставяния – личностни, политически, но все по-рядко идейни или идеологически. В резултат се стига до ситуация, при която солидарността все по-често изглежда като фикция. И макар във всяко едно общество да съществуват институции, които действат на принципа на солидарността, като преразпределят средства към нуждаещите се и niskодоходни групи, в обществен план, от гледна точка на отделния индивид, от гледна точка на политическите партии и лидери, тя постепенно се измества от противопоставянето, от все по-честото насаждане на омраза между политическите субекти, а оттам – прехвърлянето на тази омраза и на противопоставянията в самото общество. Стига се до ситуация гражданите да мразят не толкова идеите на партиите, те мразят политиките в тези партии, които, нагнетявайки омраза помежду си, в крайна сметка водят до омраза към самите партии. Това е едно допускане, тъй като все ми се иска да вярвам, че отделните граждани не се мразят поради едни или други вътрешни идеологически убеждения, те се мразят, защото политиките се мразят и непрестанно насъскват гражданите едни срещу други. Стига се до разделение и противопоставяния в обществото, но не на идеологически принцип, както е било през по-голямата част на XX век. Тук особена роля се пада на стереотипите на мислене и предразсъдъците, които са постоянно създавани от политиките с цел задържане и привличане на подкрепа, с цел създаване на негативизъм към другите и представяне на себе си във възможно най-добрата светлина. Нека само си припомним лозунгите на Синята коалиция на парламентарните избори през 2009 г., които гласяха „Ние сме добрите“, „Гласувай за добрите“, т.е. останалите са „лошите“. Самата алтернатива в политиката вече се изгражда на основата на противопоставянията и „окепазяването“ на един или друг политик, на една или друга личност или партия, но не и върху идеологията.

Като йерархично подредени системи от идеи, идеологиите по принцип са трудно пропускливи към нови идеи. Разбира се, една подобна теза може да бъде лесно разкритикувана, тъй като, ако разгледаме исторически всяка една идеология, ще видим, че тя се променя постоянно, адаптира се към различните общества и обстоятелства. Неслучайно съществуват десетки версии на всяка една идеология. Проблемът е, че това става бавно, че докато идеологията успее да отговори на обществените реалности и очаквания, тя често вече не е актуална. Ако вземем за пример БСП, ще видим, че на 47-ия си конгрес тя прие програма в много отношения аналогична с програмите

на останалите европейски социалистически и социалдемократически партии. Но това се случи именно в момент, когато лявото като цяло и следователно и голямата част от левите партии в Европа изпадат в криза, с резултат – необходимостта от приемане на нови програмни и уставни документи от тези партии. Това вероятно ще се случи в близките години, а рамката, зададена в програмата на БСП, едва ли ще доведе до нови промени с оглед на обстоятелството, че подобен тип документи обикновено се изработват за по-дългосрочен период. Той е необходим, за да може всяка една нова промяна да бъде осмислена и приета от лидерите, от членовете и от симпатизантите на всяка една партия. Това е така, тъй като винаги съществува страхът, че инкорпорирането на нови идеи всъщност ще откъсне партиите от техния корен, от техните традиционни вявания, ще доведе до отдръпване на традиционните подкрепящи ги социални слоеве, ще доведе до криза в самата идеология. Дали това наистина е така? Нали все пак светът и човечеството постоянно се променят. Идеологиите може и да са постоянна величина, но идеите не са. Нека направим едно разграничение. В левите идеологии като цяло присъства необходимостта от държавна намеса в икономиката с цел по-равномерно разпределение на богатата и подпомагане на угнетените социални групи, за постигане на социално равенство. Тук минават и основните разграничителни линии на левите с десните или центристските партии, които от своя страна приемат и дори наблягат на неравенството като нещо естествено. Но солидарността, равенството, братството – това не са идеологии. Те са основни принципи, основни ценности на идеологиите и в този смисъл са важна част от тях. Защо тогава постигането на някои от тези принципи да не минава през заобикаляне или инкорпориране на нови идеи в самата идеология? Нека само да припомним случая с плоския данък у нас, който, влизайки в остро противоречие с лявата икономическа теория, беше остро критикуван, но на практика доведе до създаване на работни места и редуциране на някои икономически неравенства в обществото, т.е. беше постигнат ляв ефект.

Солидарността, равенството, братството и пр. са изконни идеи, съществуващи под една или друга форма от зората на човечеството, силно засилили своето значение и придобили нов смисъл от времето на Френската революция и те ще продължат да съществуват. Промяната в човечеството и на света обаче изискват инкорпориране на нови идеи в традиционните идеологии, които едновременно да не засягат изконните принципи и да отговарят на реалностите на все по-бързо променящия се и динамичен свят. Сами по себе си традициите са нещо добро, но те могат да се превърнат във фактор на промяната само в един-единствен случай – ако обществото изпитва нужда от завръщане към тях. Това е един от важните проблеми на българската левица през последните 20 години – обществото иска промяна, а левицата беше твърде заглеждана в своите традиционни ценности, за да забележи това. Нейните традиции се разминаваха с обществените желания, ако мога да използвам подобен, спорен от научна гледна точка, израз. Разбира се, тук може да се спори дали това въобще е вярно на фона на обстоятелството, че през последните години БСП се промени идейно и като политика дотолкова, че се превърна в обект на упреци, че вече не е лява партия, а днес нейната

програма е нещо съвсем различно от това, което беше до 1989 г. Но това беше направено бавно и неравномерно, левицата вървеше след обществените очаквания, а не ги задаваше, с което позволи на десницата да заложи рамките на бъдещето и основните цели на страната – преминаване към пазарна икономика, членство в ЕС и НАТО и пр. В крайна сметка това е и основен проблем – всяка една промяна в някоя от тези насоки, извършена на по-ранен етап, щеше да доведе до сериозни вътрешнопартийни конфликти и криеше риск от разпад на партията, а времето, необходимо партията да узрее за новото, да се пригоди към променената българска реалност, позволи тя да върви след събитията, не да ги създава. Стигна се до ситуация, в която на голяма част от новите идеи се гледаше като на ерес, а ересите са характерни за най-закостенялата и традиционна институция в лицето на Църквата.

Проблемът с противоречието между идеи и идеологии е особено характерен тук. А този проблем се проектира върху политиките. Осезаема е липсата на кауза – собствена, на гражданите и на държавата. Моментната снимка на българската левица е отражение на „баснята за орела, рака и щуката“. Липсва отговор на фундаменталния въпрос: „А сега накъде?“ Неговият отговор сам по себе си ще начертает пътя, но засега той липсва. И нещо повече, въпреки твърденията на представителите на левицата, че БСП не е личностна партия, а партия на идеите, се получава едно своеобразно противопоставяне между личности, идеи и политики. Показателно е проучването на „Алфа рисърч“ от февруари 2010 г., според което събитията с най-силен негативен ефект върху управлението на крайно-дясното консервативно правителство са: затварянето на болници, които не могат да покрият изискванията на МЗ за качествено лечение – 68%; казусът с Румяна Желева като кандидат за еврокомисар – 56%; неизплащането на част от задълженията на държавата към фирмите, за да се намали дефицитът в бюджета – 42%.^{*} Показателен е фактът, че точно това са най-силно критикуваните от левицата политики, докато в същото време БСП продължава да губи доверието сред избирателите и бележи спад от два пункта, а управляващата партия ГЕРБ запазва своите позиции. Очевидно личностите на практика не се възприемат от обществото като автентичните носители на леви идеи и политики, което има отражение върху цялата партия.

Както десните, така и левите партии по презумпция са идеологически образувания, но в левите партии по-силният акцент върху идеологията води до ситуация, при която личностите имат значение дотолкова, доколкото могат да изиграят ролята на своеобразни пропагандатори, анализатори и теоретици на идеи и политики, на хора, които могат да интегрират в себе си доверие и обществена подкрепа. Макар и твърде спорен от гледна точка на много леви формации по света, този въпрос е особено характерен за съвременната левица у нас в лицето на БСП, която, бидейки партия, просъществувала повече от сто години, трудно може да бъде личностна, а не идеологическа формация. Разликата е, че днес е много по-голяма ролята на

^{*} **“Alpha Research”**. [http://www.aresearch.org/userfiles/Press_release_Alpha_Research_02_2010\(1\).doc](http://www.aresearch.org/userfiles/Press_release_Alpha_Research_02_2010(1).doc), 23 февруари 2010 г.

личностите в медиите за възприятието на партията и идеологията чрез съвременните средства на пиара. В крайна сметка медиите са основният посредник между партиите и гражданското общество, те представляват съвременното публично пространство, съвременната публична сфера, на чиято територия се формира и общественото мнение. Това очевидно не се случва и може би тук се крие едната насока на промяната – откриването и привличането на обществено значими фигури и интелектуалци, които са изградили своя обществен авторитет, в които обществото е склонно да се вслушва. Може би тук е мястото да припомним поостарялото, но все още актуално разделение на Макс Вебер между професионалните политици и между тези, които се занимават с политика „по съвместимост”. Това разграничение е особено важно от гледна точка на обстоятелството, че различните типове политици следва да изпълняват различни функции. Така например професионалният политик, който с това „си изкарва хляба”, трябва да се занимава с практическото приложение на политиките. Много по-важен в конкретния случай обаче е другият тип политици, които се включват в политиката дотолкова, доколкото могат да допринесат със своите способности за едно по-добро бъдеще, но едновременно с това имат друго призвание. Такива политици са признати общественици, интелектуалци, писатели, културни дейци и пр., които са оставили своя дълбок отпечатък върху културата, а ако щете – и върху народопсихологията. Това са хората, които могат да бъдат чути, от чиито уста пропагандираните идеи едва ли ще бъдат „глас в пустиня”.

2. Кризата на лявото е част от по-широката криза на представителната демокрация. Тя се изразява във все по-намаляващия брой гласуващи граждани по време на избори. Различните изследователи търсят отговора за тази криза на различни места и може би повечето от тях са прави, тъй като причините са комплексни, обхващащи както самата идея за представителната демокрация като такава, така и процесите, протичащи в съвременните общества. Става въпрос за неравномерни и обратни влияния, които, бидейки факт за един по-продължителен период, в крайна сметка водят до изцяло трансформационни процеси. В този смисъл кризата на представителната демокрация следва да бъде търсена в няколко посоки:

- Глобализацията и кризата на националната суверенна държава сами по себе си водят до решаването на едни или други въпроси извън нейните граници. Изборните представители вече нямат същите функции и възможности за формиране на политики, които са имали до втората половина на миналия век. Сега един вътрешен за една държава проблем често се решава на хиляди километри от нейните граници. Съвсем естествено тогава възникват въпросите: Защо да гласувам, след като от изборния представител зависи толкова малко? или Защо не мога да избирам представители например в американския сенат или конгрес, след като въпроси от моето собствено битие се решават там? А оттук възниква и въпросът за мястото на лявото в условията на глобализация.

Разбира се, съществуват стотици леви движения, които се определят като антиглобалисти или като алтерглобалисти, които не намират в политическите партии

изразител на своите интереси. Политическите партии почти навсякъде по света са приели глобализацията като неизбежен процес. Но тогава възникват въпросите: Няма ли други пътища пред глобализацията и въобще нужно ли е тя да е свързана с толкова тежки социални последици за милиони и милиарди хора на планетата? Не може ли тази глобализация да се развива не на принципа на просперитета на едрия капитал, а на принципа на социалното световно равенство? При всички положения това са въпроси, на които отговор трябва да бъде даден от световната левица. Възшност те отдавна са поставени от Социалистическия интернационал и отговорът им е в необходимостта от глобално регулиране на капитализма, от социално справедлива и социално ориентирана глобализация, в която има глобални институции, правещи това, което днес не може да направи националната държава. Но къде е конкретиката? Къде са реалните действия? Защо се позволява развитието на глобализацията под съвременната ѝ неолиберална форма, фаворизираща едрия капитал и нерядко поставяща цели общества на ръба на оцеляването? Това са въпроси, на които човечеството все още чака отговори. Те не стоят с толкова голяма сила в България, но и тук чакат своя отговор. На практика в България разграничението между левицата и десницата по възникващите от глобализацията въпроси не съществува. Тук съществуват дежурни отговори от типа: „Така казват от ЕС“, „Такива са правилата в ЕС“, „Трябва да изпълняваме ангажименти към съюзниците“ и пр., без преди това да е направено необходимото за защитата на националния интерес. Тук например и левите, и десните, и центристките партии са за разполагане на американски бази на българска територия, за изпращане на войници в Афганистан, а доскоро в Ирак, за изграждане на ПРО на българска територия и пр. Липсата на подобно разграничение на практика поставя българската левица в ситуация, при която, доскоро борила се срещу империализма, сега тя се превръща в негов защитник. И ако ставаше въпрос за солидарност с народите на Ирак или Афганистан, всеки би го разбрал, защото тогава щяхме да говорим за справедливост. Но в случая става въпрос за солидарност с евроатлантическите партньори, които дори и да приемем, че се стремят да постигнат справедливост, го правят с несправедливи средства. Стига се до изопачаване, до промяна в смисъла на базисни за лявото принципи като солидарността и справедливостта.

- Активизирането на гражданското общество, което, от една страна, все често се отказва от правото си за участие в основния демократичен акт, а именно гласуването по време на избори, освен когато не става въпрос за кризисни ситуации или задълбочаване на разделението в обществото, а от друга – става все по-активно в търсене на други канали за включване в политиката. Обяснения за това има много. По-важни ми се струват три. На първо място, способността на гражданите да упражняват своите политически права, да оказват политически натиск и да постигат своите политически цели без посредничеството на политическите представители и партии, на които отгоре на всичко не вярват. И нещо повече, често самите политически представители са възприемани като враг, като пречка пред гражданите за пости-

гане на едно по-добро и справедливо общество. На второ място, фрагментацията на гражданското общество, което, от една страна, се характеризира с безпрецедентен брой организации, а от друга – придобива флуидна форма, като тези организации се обединяват, разединяват, появяват се за кратко време, докато изпълнят дадена цел, и впоследствие изчезват. Това прави идентификацията им значително по-трудна, а в редица случаи и невъзможна. Но по-важното е, че бидейки обвързани с дадена идея или цел, тези организации се стремят към тяхното постигане без посредничеството на политическите партии или лидери, основно чрез определена форма на пряк натиск или протест. На трето място, недоверието на гражданите към изборните представители, вярата, че тези представители защитават всякакъв друг интерес, но не и техния. В известен смисъл тук има и различия, в зависимост от това за какъв тип представителство и за какъв тип мандат на парламентариста говорим, доколко той може да бъде контролиран от тези, които са го избрали. Защото контролът на различни цикли от 4, 5 или 7 години чрез акта на гласуване на практика предполага безконтролност. Това е една тенденция, която се наблюдава почти навсякъде по света – след като веднъж са избрани, изборните представители да се отдръпват от избирателите, да не изпълняват огромната част от своите ангажименти, един вид да се превръщат в предатели на гласуваното им доверие. Ако направим една моментна снимка на левицата в България, ще стигнем именно до този извод. След четири годишно, макар и успешно, управление БСП не отговори на редица от тези очаквания, а когато успя да отговори, този отговор не беше чут, не беше забелязан. Една известна максима гласи, „че доверие лесно се губи, но трудно се печели“.

- Известна е теорията, че кризата в представителната демокрация е резултат от настъпващите промени в медиите. Доскоро властваше твърдението, че медиите защитават основно корпоративни интереси, тъй като на практика са собственост на медийни корпорации, които налагат своя дневен ред и превръщат отделния гражданин в консуматор на всякакви стоки и услуги, но не и в политически активен субект. Но днес, в резултат на навлизането на интерактивните информационни технологии, това твърдение губи своята актуалност. Все по-често граждани и политици използват този нов инструмент за комуникация, за следене на политически събития, за тяхното коментиране, за организиране и пр. Базисният въпрос тук е дали тези информационни технологии биха могли да бъдат ефективно използвани за завишаване на интереса към политиката, към политическите партии към самия акт на гласуване, чрез чийто обем се съизмерва кризата на представителната демокрация. Разбира се, отговорът на този въпрос не може да бъде еднозначен. Тук действат комплексни фактори. Това, което може да бъде направено като базисен извод обаче, е, че макар и да водят до завишаване на интереса към политиката, интерактивните информационни технологии засега не водят до съществено повишаване на избирателната активност и на доверието към политическите партии. Но това често е резултат от поведението на самите партии и на държавата, които не предоставят достатъчно стимули. Какво например пречи на дадена партия да създаде собствен сайт, блог

или специален електронен адрес, на който ежедневно да получава идеи и предложения, да ги обсъжда, сортира и най-полезните от тях да прилага в практиката?

3. На трето място, това е кризата в политическите партии, която сама по себе си е следствие от кризата на идеологиите и на представителната демокрация. Гражданите вече не виждат в политическите партии изразители на идеологически различия или субект, чрез който те могат да изразят желанието си за промяна. Всичко това има за резултат криза на самото представителство. Този процес се наблюдава в повечето развити демокрации, включително и в една сравнително нова демокрация, както е в България. Самите партии са тромави организации с тромави йерархични структури, в които все още властва описанието от Роберт Михелс „железен закон на олигархията“.

Макар и да осъзнават промяната в средата на своето функциониране, да се стремят да се нагодят към нея, политическите партии извършват това с бавни темпове. Къде, къде по-лесно е за гражданина да се включи в някоя неправителствена организация, която за кратко време ще вземе неговия проблем присърце и ще направи необходимото за решаването му. Още повече, когато тази организация инкорпорира в себе си няколко ясни цели и интереси, което я прави значително по-реактивна. Интересен пример в България са левите граждански организации, които протестираха срещу закона за ГМО, срещу методите, по които се прави реформата в здравеопазването, срещу закриването на БАН и пр. В основата си все леви каузи, но и все такива, при които те не само не желяеха, но и се противопоставяха на политическата подкрепа на БСП.

Очевидно лявото в България все още не е намерило своя път. Той следва да се търси в максималното и последователно инкорпориране на информационните технологии както за външно, така и за вътрешно функциониране на партиите. За външно, защото така много по-лесно се осъществяват достъп и контакти с отделните граждани и с организациите на гражданското общество, привлича се тяхната подкрепа, работи се „виртуално, но на терен“. За вътрешно, защото, както вече беше споменато, „железният закон на олигархията“ представлява едни отживелици за времето си партийни структури. Няма партия, която да не твърди, че е най-демократичната, но на практика почти всички са недемократични. Днес информационните технологии дават значими предимства пред вътрешнопартийната демокрация.

Разбира се, ако погледнем въпросите за кризата на лявото, особено ако се съсредоточим върху измеренията на тази криза в България, ще можем да открием и редица други причини за нейното наличие. Достатъчно е само да споменем, че рупорът на лявото у нас, в лицето на БСП, представлява една партия, просъществувала под различни форми повече от столетие, а това неизбежно носи след себе си своите травми и слави. БСП просто не успя да се превърне във фактор на дебата за бъдещето, позволи дебатът за България и за българската левица да бъде дебат за миналото, а тя самата да бъде възприемана като част от него. Миналото обаче не може да бъде алтернатива.

На фона на посоченото до момента едно може да бъде казано със сигурност – кризата е факт. Тя се наблюдава с различен интензитет в различните държави и общества, често в зависимост от степента на развитост на демокрацията. Ние сме свидетели на тази криза още от 70-те години на миналия век, когато тя става обект на изследователски търсения от страна на редица леви интелектуалци. Те като че ли намират решението в увеличаването на гражданското участие. И днес, като погледнем програмите на съвременните леви партии, тази идея винаги присъства в една или друга степен. Тя обаче присъства под формата на пожелание, а не като прибавяне на нов принцип към останалите принципи, не като последователно прилагани политики, не като разграничителен елемент между лявото и дясното. Защо редом до основната разграничителна линия, идентифицирана в степента на държавна намеса в икономиката, не изведем и още една – степента на гражданско включване в политиката. На основата на посоченото до момента това като че ли е единственото възможно разграничение, което, от една страна, би подобрило лявото, а от друга – не влиза в остро противоречие и дори допълва настоящите леви идеи и идеологии. То трябва да се превърне в един от няколко изконни леви принципи и да залегне в основата на всяка една лява партия, да представлява алтернативата на закостенелите консервативни стереотипи, от които страдат десните партии. Наистина може да се спори дали това е специфичен ляв принцип и за това да бъдат приведени много аргументи, като например фактът, че в Хитлерова Германия или фашистка Италия най-активно „граждански са се включвали“ нацисти и фашисти, срещу Обама най-активно демонстрират десните кръгове в републиканската партия и пр. Освен това напълно основателен е и въпросът, ако тези идеи и цели са десни, какво ще бъде лявото на това гражданско включване?

Тъй като обемът на настоящата публикация не позволява да бъде даден обстоен отговор на този въпрос, ще бъде посочено само, че самата идея за гражданското включване е лява, а това с какви убеждения и цели ще се включват обикновените граждани или граждански организации е второстепенен въпрос, тъй като в крайна сметка всеки човек в демократичните държави има правото на свобода на мисълта. Не следва да остава на заден план и обстоятелството, че тук става въпрос за един стремеж, който сам по себе си крие не само предимства, но и рискове. Ето защо той трябва да бъде обект на последователен анализ, на чиято основа рисковете да бъдат минимализирани, а предимствата – максимализирани. Освен това първоначалната цел е именно гражданското включване да бъде изведено като принцип от левите партии, които в крайна сметка чрез своята последователна политика в тази област ще определят и неговите параметри. Този въпрос стои с особена сила у нас след приемането на страната в ЕС и липсата на национална цел, около която да бъде обединено обществото. И ако предходната беше зададена от десницата и предопредели нейната водеща роля през прехода, сега е време левицата да зададе новата национална цел.

В тази ситуация трябва да бъде намерен отговор на множество въпроси, два от които следва да стоят в основата на всяко едно изследователско търсене: В какво следва да се изразява гражданското включване? и Как то може да бъде постигнато?

И отново, без претенции за изчерпателност, отговорът следва да бъде търсен на едно място – във всичко. Във всичко, което предполага понятието за гражданин – като се започне от включването в управлението на етажната собственост, гражданинът като част от кварталната общност, като част от виртуалната общност, като индивид, който може да се превърне в основен субект на промяна на входа на политическата система, но и като човека, който изповядва базисните леви идеи като солидарност, взаимопомощ, равенство и пр., било то и само в рамките на дадена общност, било то на национално равнище, а защо не и на интернационално. Гражданинът трябва да бъде този, чиито идеи, предложения, участие са гарантирани и стимулирани. Участието следва да се заключава в понятията за гражданска съвест, за гражданска доблест. Участието трябва да се изразява обаче и в способността на гражданите да имат досег с политическите представители, да могат да променят част от техните възгледи, да разполагат с лостовите сами да вземат решения за собствения си живот, да участват във всички политически решения, в които желаят, за които не е необходима съответната експертиза. Но дори когато подобна експертиза е необходима, тя може да бъде представена пред гражданите чрез формиране на политически дебат, чрез тяхното включване, чрез използване на тяхната експертиза и знание. Но не бива да остават на заден план и способностите на съвременните интерактивни комуникационни технологии, които лесно могат да бъдат използвани за привличане на възможни най-добрата експертиза. Ако погледнем Уикипедията, която се прави от милиони ентузиаста по цялата планета, и я сравним с Британската енциклопедия, която се изработва от тесен кръг експерти и учени, ще видим, че първата не отстъпва по нищо, а и в много отношения дори превъзхожда втората. Защо тогава подобен принцип да не може да бъде приложен към политическите партии или държавните органи на управление?

Когато говорим за гражданството, в крайна сметка става дума за търсения на две равнища – на равнището на гражданството, като притежаване на определени граждански добродетели, и на равнището на гражданството, като формални правила и процедури. Но това не е цел, която може лесно да бъде постигната. Тя неизбежно трябва да преминава през изработването на определени дългосрочни и дори отворени програми и стратегии за стимулиране формирането на граждани и тяхното включване във всички възможни направления. За целта трябва да бъдат изпълнени някои базисни условия, първото от които е приемането на идеята за степента на гражданско включване като базисна идея на лявото. Вече стъпвайки на тази база, държавата следва да навлезе в своите възпитателни функции, да изиграе своята роля в социализацията на индивида, да изгради съответните стимули и институции. И не по-маловажно – тя трябва да стимулира

лира политическия дебат и разномислието, тя трябва да изгради съответните институционални и неинституционални стимули и процедури за включването на гражданите в процеса на изготвяне на решения, в процеса на вземане на решения, в процеса на реализиране на решенията, в процеса на комуникацията между гражданите и политическите партии, в досега на гражданите до държавните институции и пр. Това от своя страна неизбежно ще доведе и до още един положителен ефект – повишаване легитимността на взетите решения, а оттам и повишаване легитимността на управляващите и на всички участници в политическия процес. В крайна сметка обаче всичко това може да бъде постигнато само чрез предефиниране на самата представителна демокрация в един вид мрежова демокрация, свързана със създаването на всякакъв тип формални и неформални мрежи за комуникация между гражданите, между гражданите и политическите, между гражданите и институциите.

ОТ ПАРТИЯ-ДЪРЖАВА КЪМ ПАРТИЯ НА ДЪРЖАВНОСТТА

Борис Попиванов

Моите бележки имат незавършен и отворен характер. Те излизат от едни предимно теоретични позиции. Нямам отношение към вътрешнопартийния живот и затова поемам очевидния риск краткият ми опит за анализ да се посрещне с усмивка от участниците в практическата политика.

1. Държава и фирма. Партия ли е БСП?

Известно е именно от теорията, че наличието на враждебна среда, на силни атаки отвън консолидират всяка политическа сила, заздравяват единството ѝ, сплотяват нейния както ръководен, така и членски състав. Поне на пръв поглед не е такъв случаят с БСП след загубата на парламентарните избори от 5 юли 2009 г. Колкото повече се засилват нападите и обвиненията, колкото по-сложни и многопластови стават, толкова повече се губи усещането за единство на позициите в рамките на партията. През ноември министър-председателят изрази съжаление, че БСП не е забранена. Такива съжаления витаят постоянно и до ден днешен. Ето пример от скорошен брой на вестник „Седем”, близък до ДСБ. В една статия там четем: „Темата за политическата забрана на БСП или ДПС се приема за екстремистка, недемократична позиция. Дали разкритията по „Наглитите”, „Октопод”... няма отново да я поставят на дневен ред с нови мотиви?” (17.02.2010 г.). В този контекст, добавяно усложнен от всекидневни твърдения за корупция, престъпления от всякакъв характер, некомпетентност, срастване с мафията и какво ли още не, БСП реагира по-скоро вяло. В следизборните месеци медиите даваха печатна площ и микрофон по-често за несъгласията на нейни дейци с партийния курс, отколкото за безинтересните реакции на обвиненията.

Както се вижда, някои представители на десницата са склонни да разглеждат БСП по-скоро като престъпна организация, като криминална структура, или – в добрия случай – като политическа шапка на криминална структура. В самите редици на БСП се чуват разнообразни мнения. Ръководни фигури изразиха опасение, че БСП се превръща в холдинг. Според друга оценка това е акционерно дружество. Според трета – ООД. Всички подобни становища – и отляво, и отдясно, могат да се резюмират лесно. Те огласяват определени съмнения, че Българската социалистическа партия е именно партия, а не нещо друго.

Налага се да припомним неувяхващия въпрос за реформираността и неререформираността на БСП. По него е изговорено и изписано невероятно много; и съществува цяла палитра от критерии недостатъчно или предостатъчно се е реформирала БСП. Обичайната хипотеза е, че реформиране има, когато тече еднопосочно движение от комунистическа партия от тоталитарен тип към социалдемократическа формация в условията на либерална парламентарна демокрация.

Връщам се към изходната точка: към партията-държава, към монополния властови субект. Очевидно тя не можеше да съществува в този си вид в нови демократични условия. Същевременно ми се струва, че имаме всички основания да говорим за рецидиви на партията-държава в дейността на БСП след промените. И това е по-скоро нормално, ако имаме предвид, че демокрацията у нас избухва не в резултат на силно гражданско движение и мощни обществени структури, насочени срещу комунистическата власт. Демократичният процес и впоследствие конституционният процес протичат с решаващата направляваща, административна, организационна и експертна роля на БСП. БСП е не просто незаобиколим играч в българския преход, смятам, че практически нищо в българския преход не може да бъде разбрано и осмислено, ако не се анализира БСП и нейната роля. Както и да бъде оценявана тя. Тук според мен се корени и един основен проблем в сравнителните изследвания по политология, които се мъчат да вкарат БСП в традиционните координатни системи, да гледат на нея само като на една лява партия в политическия спектър ляво-център-дясно. И се оказва, че с резултатите от такива изследвания често не се хваща спецификата, не могат да се дадат обяснения, които да бъдат полезни за разбиране на България. Млад човек, заел се да пише дисертация върху българската политика в един американски университет и получил стипендия да огледа нещата „на терен“, ми беше казал: „Тук нищо не е както го има в учебниците“.

2. Партийният инстинкт за самосъхранение. Политическата полифония.

БСП в редица случаи има поведение на партия-държава или дори на държава. Функционирането на следживковската българска държавност и администрация е до голяма степен огледален образ, с разбираемите уговорки, на случващото се в БСП. От скромния си опит в държавната администрация и от някои наблюдения мога да съдя, че и там често пъти е налице същото бавене на топката, характерно за БСП, същата промяна до неузнаваемост на първоначално внесени инициативи, същият тип експертни дискусии, същите административни хватки, същата изолираност от обществото. Нещо повече, към всякакви други, граждански и не само, организации БСП се отнася с традиционното високомерие на българската държава. Неслучайно отдавна беше въведена в употреба метафората за страната Позитания.

Ситуацията днес, с което и започнах, е по-особена. Всичко казано по-горе е поставено под голяма въпросителна. При вече критично мнозинство хора е узряло виждането, че БСП не може да продължава така, както през последните 20 години, защото рискува да се маргинализира. Противоречията и конфликтите в нея са толкова много и тъй разнообразни, наслоени от годините, че партията сякаш има повече история, отколкото сама може да понесе. Рискът е да се загуби онзи инстинкт за самосъхранение, без който перспективата е по-скоро мрачна.

Външният наблюдател би могъл да реши, че е изправен не пред една БСП, а пред множество. Всъщност, наистина, кой може да каже сега какво е БСП и

каква е нейната позиция? Популярна е шегата на Кисинджър, че не знае какво е Европейски съюз, защото ако търси по телефона Европа, няма кой да се обади. Е, сега Херман ван Ромпой вдига слушалката. А кой я вдига в БСП? Телефоните там са като че ли повече, отколкото е здравословно за една политическа сила. До този момент единството на БСП се спояваше от електората, който искаше да я възприема като единна. Само че не може това единство да бъде до безкрайност изнасяно на негов гръб, то трябва да намери своето политическо битие. Без ясна кауза няма бъдеще. Помним го дори и от Ленин: „Политиката на безпринципния практицизъм е най-непрактичната политика“. Съзнателно се абстрахирам от въпроса как може да изглежда такава кауза, защото нашата конференция ще предложи задълбочени и аргументирани становища по темата. Нито властта, нито парите, нито движението на кадри сами по себе си ще решат проблема с единството и с бъдещото присъствие на БСП на политическата сцена. БСП, безусловно най-мощната в програмно и идеологическо отношение партия, получава стесняваща се и твърде неустойчива обществена подкрепа.

3. Политическата саморефлексия. Отношение към миналото и настоящето.

Без да се ангажирам с лично мнение, набързо посочвам два водещи проблема в тази сфера, които в крайна сметка се отразяват и в едно витаещо обществено усещане за загуба на морална кауза, за загуба на справедливост. Първо, има ли БСП ясно и честно отношение към собственото минало, особено след 1989 г. Без такова обвинението и нападите винаги ще намират плодородна идеологическа почва. И не само това. Тук изпъква и кадровият въпрос – за изтичането на кадри на БСП в обществено и политическо забвение, за тяхното разочарование от проявеното към тях отношение, понякога основателно, понякога не, но далеч не винаги ясно обяснено и прецизно аргументирано. И второ, има ли категорично и честно отношение към проблема за привилегированите слоеве в българското общество, за характера на българското икономическо развитие по време на прехода и неговите социални ефекти. Този въпрос е и политически, и морален. Политически, защото изразява пътя на развитие на обществото и мястото на БСП в него. Морален, защото пряко се отнася към темата за справедливостта. По думите на един бивш председател на партията, грешката на БСП е, че „след горчивия си урок от деградацията на номенклатурната класа в края на XX век подкрепи създаването на нова привилегирована прослойка в началото на XXI век“ (сп. „Правен свят“, бр.1, февруари 2010 г.). Вярно ли е това, или не е? Засега няма кой да отговори.

4. Завръщане към обществото и гражданите. It's the State, stupid!

Очевидни рецепти какво да се прави оттук нататък няма. На теория нещата са по-лесни. И си позволявам в заключение да формулирам няколко теоретични насоки. На първо място, завръщане към функцията на политическата партия като посредник между гражданите и държавата. Завръщането към гражданите

е ключов момент. Защото до голяма степен се поражда впечатление, че БСП е по-скоро откъсната от обществения дневен ред. Неправителственият сектор в преобладаващата си част не симпатизира на левицата и за това си има известни обяснения. Мнозинството от новите социални движения, виртуални мрежи, протестни структури се зараждат и развиват покрай БСП, а не във връзка и партньорство с нея. Интелигенцията, дори когато възприема себе си като лява, далеч не винаги демонстрира ангажимент към идеите и политиката на левицата. На второ място, ще спомена, генерационният аспект, смяната и на обществените, и на политическите поколения. Обществото е жива тъкан, то се развива. Няма перспектива нито за партии, нито изобщо за представителство, които не съумеят да спечелят за своите каузи идващите нови поколения. Т.нар. традиционен електорат на БСП даде много от себе си през последните 20 години, създаде великолепна възможност за партията да привлече и отгледа нови поколения привърженици и симпатизанти. Възползва ли се партията от тази възможност? Мястото на младите е коментирано многократно. Имаме един безспорен факт – формирането на младежкото обединение. Оттук насетне не бива да се допусне дискусиата с участието на млади членове и симпатизанти, изобщо инициативите от подобен характер, да се сведат до форум, до трибуна на утвърдените лидери. Подлежат на разработване механизми за допускане на младите до вземането на партийни решения, до интегрирането им в системата на управление на партията. Без развитие в тази посока ще е трудно да се промени тенденцията немалко млади хора да намират своя път към БСП единствено по мотиви, свързани с фамилната традиция или ориентацията към кариера и бизнес.

Партии като БСП се разрушават отгоре, не отдолу. И ако имат значимо бъдеще, то минава през завръщането им към основата, към гражданите и обществото. Партията-държава е в миналото. Но общественият стереотип да се очаква от БСП стабилност, последователност, държавническо поведение не бива да се подценява. В исторически периоди като сегашния България още по-остро се нуждае от партия на държавността.

ПОУКИ ОТ ПРЕХОДА ЗА БЪДЕЩЕТО НА ЛЯВОТО

Максим Мизов

Историческото значение и бъдеще на Лявото и Социализмът на XXI век са в тясна зависимост от *еманципацията* им от отрицателните наследства на миналото, от историята на държавния социализъм и от случилото се с неговото (на Лявото) съпричастие и съучастие през прехода ни към демокрация. И в двете посоки има негативен баласт, ограничаващ нормалната и перспективната дейност на левицата. Инерционното бреме от тези периоди сериозно блокира едно желателно и дължимо съобразяване на Лявото с коренно новите исторически предизвикателства, условия.

Макар публично да заявява, че се е откъснало от гравитацията на миналото си, Лявото още е заложник на немалко от него. „Сянката на миналото” (по-далечно и по-близко) тегне върху БСП. Тя неизгодно „форматира” нейния публичен облик и исторически авторитет. Преодоляването на това „гравитационно поле” е залог за адаптацията на Лявото към съвременните предизвикателства, реалности и промени.

Ето защо ще се опитам да се спра на три, според мен изключително важни и дори съдбовни, проблема, касаещи настоящето, но също и бъдещето на лявата идея.

Историята на лявата идея (по принцип) е показателна с една своя особеност: прогресивната и хуманистична същност и роля на тази идея са се съизмервали с нейната нравствено-етична релевантност към конкретни социални условия и нрави. Моралното символ-верую на левите движения се е базирало на кредото, че лявата идея търси и намира обществено-значими пътища и средства за *живот в и за политиката*, а не за *живот от и чрез политиката* на представителите на левицата. Животът за политиката е живот в Истината; животът чрез и от политиката е живот в Неистината и Лъжата, ако можем/трябва да се доверим на метафората на Вацлав Хавел. Животът *в и за* политиката е *живот за* хората, обществото и държавата, а животът *от и чрез* политиката е *живот за сметка* на хората, социума и държавата.

В историята на Лявото това златно правило, макар под друга форма, винаги се е радвало на почит – не само на думи, а и спрямо делата. То е било неразривна съставка от приносите на Лявото в градежа, утвърждаването, развитието, облагородяването и практическата ефективност на гражданското мислене, чувство и проява на хората. Този сакрален принцип обаче не винаги е спазван. Той е бил и накърняван, и потъпкван, по разному омаловажаван и пренебрегван от някои леви дейци и елити. За това им отношение Времето и Историята са им оказвали своето „внимание”. Както и своята „благодарност” – чрез полагащото им се възмездие. В условията на демокрацията за това служат изборите. Те са меродавната присъда и странният „ешафод” за постиженията и за провиненията на партията в този ракурс.

Историята на държавния социализъм и преходът към демокрация дават поучителни картини за това какво се случва при дезавуиране и елиминиране на този свещен принцип за лявата идея. Мобилизацията или демобилизацията и отчужде-

нието на социалните енергии, атрофията и наказателният граждански вот (който не винаги е справедлив и разумен) са индикатори и средства за публична (историческа или всекидневна) подкрепа към (или за дистанция от) историческите и актуалните цели и планове на Левицата. Те демонстрират и цената на публичната приемливост, значимост, одобрението на или несъгласието с нейните постижения.

В условията на глобализацията и триумфалния поход на неолиберализма тези „разплати“ стават по-често, като обаче последиците са по-тежки и по-трайни. И то главно за сметка на Лявото и „на гърба“ на неговите членове и сподвижници. Лявото все още не може удобно да се впише в постмодерната епоха, да я превземе. Ако Лявото на бъдещето и Социализмът на XXI век искат да бъдат истински, а не само фиктивна реалност, те следва да вземат нужните мерки, за да избегнат такива удари, или по-бързо и мащабно да отстранят травмите от подобни „разплати“ с тях. На първо време трябва да убедят обществеността, че логиките на тяхното мислене и действие, управление или опозиционни изяви ще са практически полезни или прагматични, а не догматични или волунтаристични по своята същност и проява. Че политическата практичност и управленската прагматика не са семпло или добре завоалирано прикритие за кроежи и ламтежи, влизачи в разрез с потребностите и интересите на хората, на социума и държавата. Че обществените потребности и интереси са смисъл/сърцевина, а не демагогска уловка за конюнктурно примамване и спечелване на публичните ориентации. Това е още по-наложително във времена и реалности, социални и политизирани нрави, даващи слънчев шанс за популизма.

В съвременните обществено-исторически условия и нрави лявата политика вече не е символ или не трябва да бъде поле на аскетизъм и саможертви, но не бива да е сцена на егоизъм и корпоративизъм, при които обществените интереси се ползват за параван за докопване до и удържане във властта. Борбата за социално равенство не е огледално отражение на налагане на уравниловки, нито принасяне на личния интерес изцяло върху жертвените камъни на обществените интереси. А и Лявото не бива да демонстрира публично, че съдбите на хората са само суровина за интимните планове и сценарии на управляващите; че са жестока, безчовечна цена за благополучието и благоденствието на властниците или на „силните на деня“. Не заради нещо друго, а понеже с такъв манталитет/маниер то вече няма да бъде ляво. Лявото няма моралното право да демонстрира публично феномен от сорта на „пир по време на чума“, когато между властващите и простолудието зейват пропасти. А това е още по-належащо и по-валидно в условия на тежка, и то повсеместна криза, която драматично, дори трагично засяга жизнените светове на големи маси от хора.

Присъдите за делата са най-тежки спрямо Лявото, понеже то има и се опитва да отстоява мащабни хоризонти на социални ценности и интереси, да внася най-солидни и перспективни корекции и преобразувания в обществото. Това вдига още повече нивото на претенции, очаквания и всевъзможни и разнородни критики към неговото (социополитическо и социоисторическо) мислене, чувстване и действие.

Практичността и прагматизацията на Политиката не значат нейното деморализиране и аморализиране. Те трябва да са по същност, а не само на думи в името и за ползата на хората, на обществото и да укрепват държавността. А тъкмо на обратната посока – това, че всяко „прагматизиране на властта” у нас в годините на прехода се възприема, оценява от обществеността като загуба на ценности и добродетелност, а и като фрапиращ растеж на порочността на властта, както и на политическите представители и партийните елити в институциите ѝ – се дължат ескалиращите процеси и силните тенденции на дезавуиране на политическото. От уронването на престижа и статуса на Политиката най-много страда Лявото; от него се помрачава и осквернява ореолът на левите принципи и дела. А по протежение на целия преход към демокрация издига ръст тенденцията на публични съмнения и на солидна публична вяра, че политиката е най-явната сфера на дехуманизация, безнравственост, меркантилност, корупция и дори на престъпност. Тази тенденция не подминава гратис делата и проявите на Лявото, което има и своите „приноси” (реални или изфабрикувани) към този растеж. Ако искрено желае и се опитва исторически да се стабилизира и да пребъде, Лявото се нуждае от критичност и самокритичност в този аспект. То трябва да убеди общественото в истинността и ефективността на своя самосъд; в това, че е способно доброволно и самостоятелно да се самопречисти, за да отстрани радикално причините, които днес го уязвяват.

Историята е давала шанс/път на Лявото, когато то разобличава, но и лекува обществото и държавата от тези язви, процеси и тенденции. И ако Лявото иска да си върне историческия престиж, обществената репутация и моралното реноме, то следва да е безкомпромисно и ефикасно в този ракурс. Без наложителен морален катарзис на Политиката нищо няма да се получи. Самото обновление на Лявото е невъзможно без своевременната му *реморализация*, ако то истински желае да бъде Ляво, а не само някаква негова временна имитация. Нали „пътеводните му звезди” – неговите идейни и социални ценности (свобода, справедливост, солидарност, равенство и братство), са преди всичко нравствени по смисъл и хуманистични по заряд. Това обстоятелство също така вдига нивото на възискателността към Лявото, както и подхранва суровостта и безкомпромисността за оценките и присъдите му, когато то (Лявото) публично депозира драстично разминаване между думи и дела.

Разбира се, не винаги има симетрия, синхрон между простъпки и наказания, между правомерни, основателни присъди и реално сторени постъпки, прегрешения. Тъжно, а и нечестно е, когато невинни (лица и групи) трябва да пострадат заради неоснователното публично недоволство от някакви дела, за които те нямат вина. Но Животът, Историята и Политиката не са оазис за несмушавана и триумфираща Рационалност или за вечна Справедливост. Тъкмо обратното, в Живота и особено в Политиката именно „заиграването” със справедливостта и ирационализирането на рационалното, чрез употребата на конюнктурата, винаги са били неотменни щрихи от сложния портрет на инструментализации на, а и на спекулации чрез Властта.

Казвам всичко това не защото е абстрактно-теоретичен въпрос, символичен жест към историческото минало на Лявото – от времето на социализма и прехода. Споделям го, понеже настоящата драма на Лявото е свързана с дефицит и загуба на морален кредит и обществено доверие на хората към представителите на Лявото във властта. От това неизбежно произтича заключение: ако не се вземат спешни мерки за възстановяване на моралния статус на Лявото и лявата партия, бъдещето им няма да бъде леко, обнадеждаващо и исторически гарантирано. Случилото се е показателно и поучително: могат да се постигат и значителни обективни успехи в сферата на управлението, които, ако не получат признанието на хората, ако нямат резонанс в техните души и умове, ако са представени по неубедителен начин или с изопачено тълкувание, не благоприятстват за статуса и патоса на лявата идея, на лявата партия и дейност. Макар днес да се случва тъкмо обратното: всичко върви на провал, реално нищо не се прави в полза на обществото, а масовите нагласи и настроения продължават да подкрепят управление, което не постига обещаното, непрекъснато се отменя от или драстично променя току-що публично заявеното. И популизмът да продължава да триумфира, макар силно да деформира обществото. Няма как: такава е иронията или такива са ирационалните капризи и прищевки на Историята!

Тук заставаме лице в лице и с втория сложен проблем на Лявото – неговия *политически език*, умениято и способността му да *артикулира* своите идеи и дела по начин, който да привлича, но и значимо да импулсира гражданските енергии. По протежение на историческата биография на държавния социализъм се прокарва линията на едно нарастващо недоверие към и отчуждение от смисловостта, а също от униформеността, стилистиката, изкуствената, чужда на живота патетика на този език. Неслучайно дори в науката основателно, но и триумфално навлезе терминът „дървен език“, който разкрива природата, дефектите на идеологизирания лев език. Език, който изопачава, дори убива истинската живост и същност на реалния живот. Обаче това лошо историческо, а и политическо бреме все още не е преодоляно в достатъчна степен или форма, с необходимите му корекции или преобразувания. И през целия преход към демокрация Лявото страда, но и не прави всичко най-нужно, за да се измъкне от смъртната хватка на тази политическа артикулация, която не се оказва достатъчно публично приемлива, атрактивна; на която да се доверят; според която да се мобилизират, а и да се канализират човешките и гражданските нагласи. Артикулация, която му пречи и вреди, понеже тя не може сносно и категорично да изкаже, да впечатли, а и да убеди хората в мотивите, проектите и делата на Лявото. През целия преход ахилесова пета на Лявото е нейната медийна политика, слабият ѝ политически език, неадекватният ѝ речник или граматика, несъзвучна на Времето. Затова и идеите, и делата на Левицата не достигат достатъчно до умовете, сърцата и душите на хората, не са и примамливи за погледа, слуха или речта на младите хора. Тези идеи и дела могат да са истинни и правилни, но не намират точния си отклик.

Никой не може да отрече несъмнения факт, че началото на прехода бе също „звезден миг“ за политическите езици. Тогава на тях хората вярваха и се надяваха. Те бяха истинско (и то страшно!) оръжие срещу идейно-политически прогивници, защото бяха сфери на прокламация или възмездие за едни или други истини и идеи. Понеже разобличенията на Миналото и обрисуването на Бъдещето възпламеняваха човешките и обществените (докрай политизирани и свръхидеологизирани) страсти. Освен всички други причини и на ролята на тези езици, в частност и на вярата в левия политически говор, се дължат и високите (леви) електорални мобилизации. А Настоящото трябваше да бъде явен хронотопос на отдалечаване от Миналото и на възплъщение, практическа реализация на визиите за Бъдещето. Настояще – сякаш все по-отдалечавашо се от изкусително рисуваните аркадии на желаното Бъдеще, но и преповтарящо (под други одежди и маски) грешки на Миналото. Затова с течение на времето блясъкът на тези езици потъмня, избледня и (за някои от тях) изчезна от хоризонта на политическите реалности, нрави и нескончаеми баталии. Днес вече е неуютно и тягостно за прекалените очаквания/претенции на политическите езици да си възвърнат прежния статус и прием в гражданството. Това не значи, че вече трябва съвсем хладно или даже и пренебрежително да се отнасяме към тези езици.

Ако Лявото иска да има нови исторически шансове, следва да скъса напълно с процеса и тенденцията на ерозия, атрофия и инфлация на политическите си езици. Вместо сегашната амортизация, нему е нужна радикална реконструкция на езика. Да накара отново този свой език да придобие и разкрие битие, което да е съзвучно с битието на Живота, с пулса на Историята, с духа на човешките нужди и стремежи. Език, който да изобразява и изразява Истини, а не полуистини или дори лъжи, и пр. Език, който да възпламенява, но и да охлажда (ненужни, вредни и опасни) страсти. Език, който да убеждава и насърчава към обществено-полезни избори, а и деяния. Език, който отвежда в или към Бъдещето, а не замръзва в и да не води в Миналото.

Историята поучава: Лявото е било печелившо именно с проникновения си смисъл, със заразителната си стилистика, с резонанса си в душевността, житейския разсъдък и в разума на огромни човешки маси. Великите фигури на Лявото са били всепризнати оратори и народни трибуни, които с правдиво и пламенно слово са завладявали и активирали масите. Историята на БСП не прави изключение. Дори напротив! Тя е ярко свидетелство на дискретната закономерност, зависимост или тенденция на възхода на Лявото от Словото. Чест за тази партия е, че неин деец – народният трибун Георги Кирков-Майстора – е неоспорим връх на българската политико-парламентарна реторика. Тази поука днес се възприема формално, като досадно сведение, без от нея да следват потребните корекции в артикулацията на Лявото и в езиковия инструментариум и репертоар на елитите му. Още по-лошо е, че в епохата на глобализацията и информационното общество езикът се превръща във фундаментален, съдбовен фактор и инструмент за строежа на нови исторически и обществени реалности, за развенчаването на предишни, или за критичен поглед и оценка към случващото се в пулсиращото настояще. Светът, Животът се оказват все повече конструкции на

езиковите игри, на властта на езиковите идентичности на конкретни социополитически субекти/актьори. Притегателната и поразяващата мощ на езика е доведена до невероятни габарити. Творбата на Джордж Оруел е снимка не само на Миналото, а и на Настоящото и Бъдещето. Художествената измислица не е утопия, а горчива реалност в наше време. Големият брат е тук, макар по-друг! Но езикът на Живота е по-различен от този на Политиката, така както и езикът на Политиката е различен от политически-те употреби на езика, в т. ч. спекулативните.

Положителното е, че „папагалският ефект“ от миналото е почти преодолян в лявата езиковост. Онзи ефект, който бе резервирана, а и стриктно спазвана марка в миналото. Днес вече почти не може да се срещнат леви функционери, които в унес преповтарят мантрите на своите ръководители, огледално да имитират езиковия им стил. Това може да успокоява и радва, но частично, недостатъчно. Защото вместо „папагалския ефект“, клишираната и досадно въртяща се политическа вербалност, днес прекалено натрапчиво се налага едно политическо (не винаги ляво по същност и предназначение) разноговорене. Сякаш новите демократични реалности, духът на плурализма най-силно са благоприятствали своеволията или свободията в лявата политическа езиковост. Всеки партиен деец като че ли може да говори каквото му хрумне, без да се съобразява с последиците от тази си разкрепостеност за партията и социума. Така всъщност синдромът на „Вавилонската кула“ може да се окаже и мрачен предвестник на нежелателни процеси и тенденции на разпад в и на Лявото.

Осъзнали скъпоценността и мощта на езика, редица леви дейци всячески се стремят и опитват да пробият и приватизират медийни пространства и времена със своите публични откровения, езикови опущения, а и дори политически спекулации, които превратно и меркантилно описват и тълкуват партийните дилеми и колизии. Вече е банална истина, че медийната популярност струва повече от авторитета; че моментната известност дава огромна бонификация пред дълго създавания престиж; че публичното налагане може да променя вътрешнопартийни симпатии/антипатии!

Същевременно други леви политици съвсем умишлено не вземат участие в словесните дуели. Вярват в древната максима, че мълчанието е злато. Те знаят, че политическото *слово* лесно се превръща в смъртоносно *олово* за нечии кариери. А пък и защото те не се смятат за добре подготвени. Или пък понеже те не желаят да овладеят, но и да прилагат на дело днешната „универсална граматика“ на повечето политически езици. Която всъщност е само някакъв особен вид *гръмомятика* към идейно-политическите противници от чуждия, но също и от своя партиен лагер. Те също съзнателно не искат да съучастват и в „новите прочити и пренаписвания“ на „*древната*“ и *модерната история* (на Лявото), сега представяни само като *дребна и мизерна истерия* (на Лявото) – ако си позволим дързостта или лукса да ползваме доста странния език на някои приказни герои от „Алиса в страната на чудесата“.

Подобни обстоятелства имат тревожен и опасен ефект върху обществения рейтинг, публичния статус и политическата репутация на лява, национално и социално отговорна партия, каквато е, а и иска да бъде БСП. Те водят и до силно разколебава-

не на членския ѝ състав, а и до пълно объркване сред съмишлениците, симпатизантите, до сигурно ограничаване, стесняване на нейните гласоподаватели.

Езикова реалност е първична среда, в/чрез която младите хора се срещат, сблъскват, дистанцират или привличат от левите ценности, идеи и дела. Тя е сцена и арена за разнопосочни и противоречиви изображения, трактовки и аргументации на основателността (неоснователността) на леви проекти и прояви. Тя е поле, но и инструмент за даване (или пък за отнемане) на исторически мандат на тези идеи, ценности, проекти, постижения или допуснати в живота пропуски, грешки. Тя е не само отражение, а също и оръдие за създаване и развитие на гражданско мислене, чувстване и поведение, за вкарване на историчността във всекидневието на хората. От нея могат да се обуславят и стимулират процесите и тенденциите на растеж или на спадове на символния капитал и роля на Лявото мислене, чувстване и действие. Тъкмо поради това немалко от проблемите и колизиите в драмата на обновлението и попълнението на лявата партия с нови, а и млади членове се дължат на дефектите на нейната политическа езиковост и осезаемите дефицити на нейната артикулация.

Застаряващият членски и електорален състав на лявата партия силно страда от неумението или неспособността си да се прехвърли в съвременните коловози на политическата комуникация, бързо, но и качествено да обнови своята артикулация. Той е или неимоверно силно ограничен и слабощен в, или е напълно отсъстващ от новите езикови пространства и ресурси, които дават път и шанс на определени политически изображения, аргументации и интерпретации. Става дума за неговата рядка или липсваща наличност във виртуалните пространства, които са хронотопос на младежки интереси, любопитства, изразявания и отстоявания на дадени рубежи на човешко или дори на политическо/идеологическо виждане за живота и социума.

В епохата на Модерността Лявото завладя Словото – Гласа и Текста, но днес не стои добре в постмодерните реалности на явна доминация на Образа, Хипертекста. Затова толкова осезаемо страда от имунна недостатъчност на атрактивни символи. Интернет все още е неразорана целина за лявото мислене и говорене, оттам за ляво ориентирано или за социално ангажирано политическо, гражданско действие. Вече сме нееднократни свидетели на доста факти, граждански инициативи, ярки прояви, които имат своето истинско начало, своите пароли и фабули, своите мотивационни биографии и координации в и чрез интернетните комуникации на сблизени хора. И за съжаление, не можем да кажем, че Лявото е пробило достатъчно мощно, ефектно и резултатно във виртуалните пространства. То доста слабо се откроява в блоговете или в социалните мрежи и комуникации. Тепърва ще прави такива мощни пробиви.

Ако исторически Лявото винаги е съумявало да пробие и овладее значими и съдбовни за неговия статус и бъдност езикови пространства и инструментариуми, сега то е изправено пред много сложна задача – колкото може по-бързо и ефектно, но и по-ефективно да опознае, превземе и оползотвори за своите ценности и идеи новите виртуални (интернетни) територии. Защото в различните мрежи сега явно доминират съвсем не леви езици и идентичности (персонални или пък и групови), а

това обрича Лявата идея и практика на сериозни изпитания, трудности и опасности. То пренасочва, а и другояче „преформатира“ младежките потребности и интереси, ценностните ориентации, нагласи и настроения на младите поколения, на които, поне исторически, лявата идеология и практика винаги много солидно е разчитала. Така обратът в тази посока се оказва съдбовен залог и за бъдещето на Лявата идея.

И трето. В историята на левите идеи, на техните организирани движения е стоял фундаменталният проблем за *овластяване* на народните маси, за активното им привличане, а и включване в общественно-политическите дейности, промени и преобразувания. Без ангажиментите на масите и отделната личност към властта и управлението на социума/държавата, съдържанието и смисълът на Лявото губят своя исторически смисъл, роля и значимост. Впрочем това е било и сърцевинна част от историческите програми на Лявото за включване и максимално оползотворяване на гражданството в социалните процеси, промени и реформи. Това овластяване е било органична субстанция на историческата мисия на Лявото. Защото хуманизацията на обществените условия и нрави е била както зависима от еманципациите на човека и масите от предишни порядки и реалности, така и невъзможна без отстраняване на демотивацията, дезертърството от гражданския дълг и общественно-политическите отговорности и задължения на всеки човек. Нали естеството, спецификата, форматът и мащабите на обществените промени зависят от характера и ефективността на пълноценното използване на социалните, гражданските или на човешките енергии?

В един друг идейно-теоретически аспект този казус се свързва и с темата за ролята и значението на личността в историята, за нейния принос към и в Прогреса. Именно Прогресът бележи процесите и тенденциите на растеж на овластяването на човешките маси и субекти, за промяна на техния потенциал и статус в реалностите, за оползотворяване на социалните енергии в корекции и облагородяване на нравите и условията. Прогресът има историческа валидност, легитимност, но и оправданост само в и чрез хуманизацията на Човека и Човешкото в социалните условия и нрави, която пък е немислима като независима и чужда на гражданското мислене и битие, без производството, разпределението и употребите на Властта от човешките групи. Затова и Лявото винаги е държало на растежа и облагородяването на гражданското. Тъкмо затуй проблемите, колизиите около „отварянето“ на Лявото към обществото са били фундаментално значими, съдбовно отразяващи се на неговия статус/патос. И Лявото действително е жънело исторически урожаи, когато е печелило на своя страна обществото; когато е приобщавало огромни части от него за своите каузи; и когато е давало реални шансове и средства на хората да участват във/чрез Властта. Но да се отвориш, означава да дадеш възможности на обществените потребности и цели, социалните ценности, хуманните норми и идеали да се разкрият и постигат чрез твоето присъствие и проявление. Ето защо истинската демокрация е всъщност пълнокръвна обективация, социализация и хуманизация на човешкото в субектите, а всичко това е смисловата ядка и историческата роля, предназначение на Лявото, както и на неговите претенции и потенцици да овластява повече хора, а и общности.

И обратното, изоставянето на тези принципи е водело неотменно до стагнация или до сериозни и печални резултати, до откъсване или изолация на Лявото от Живота. Затова и днес обществеността гледа накриво властници, управници или политици, понеже вижда в тяхно лице субектите на своето онеправдаване и обезвластяване. А като част от историческия пейзаж или от политическия театър Лявото днес също има своите провинения и дори прегрешения спрямо обезвластяването на хората. И ако иска едно друго признание или бъдеще, то следва да се коригира в тази посока.

Освен това, за да се случи подобно приобщаване на човека и на масите към обществено-политическите (идеологически и партийнополитически организирани и провеждани) дейности и прояви, необходимо условие е било също да се покачат ролята и значението на Политиката в социалните представи, нагласи и настроения. Нали изпреварващата роля на Надстройката е трябвало да води до бързи промени? Единствено на такава база е било възможно социалният субект да бъде ангажиран към случващото се в обществото, към прогичащите, а и дължимите промени в него.

Всъщност и проблемът за ролята на самите партийнополитически елити се е поставял, а и разглеждал винаги в някакви инструментални проекции и функции. Защото, според каноните в теорията на Лявото, тези елити е следвало да бъдат само и единствено исторически оръжия и общественополезни фактори или средства за адекватно и стойностно представителство на потребностите, интересите на масите. В миналото класово-идеологизираният език на Лявото означава това както чрез символиката на авангардната роля на партията и нейния елит, така и с едно друго, контраверсно (и класово неиздържано по форма) изображение на управляващите като верни слуги на народа или като стражи на обществените интереси и ценности.

Днес подобни класово или идеологизирано импрегнирани ипостаси на левия елит, на неговата роля и функции изобщо не се побират в „отеснялото сетре“ на „слугите и стражите“ на народните възжеления, потребности, надежди и упования. Но все повече сред обществеността набират сили и прием представите за този елит като за част от новите господари, или за „каймака“ на нашето бедстващо общество. А това влиза в драматичен разкол и трудноприемлив разрив особено с представите, възгледите, идейните ориентации, нагласи, настроения на членския състав на БСП. Този състав все повече сякаш вижда Властта като средство за лично или групово облагодетелстване, а не като инструмент за общественополезни реформи и прояви. Оттук и неговите предубеждения, а понякога и неоснователни или несправедливи предразсъдъци към левите представители във Властта и Управлението на социума. А друг път поведението на част от тези представители заслужава такива преценки.

Както историческото наследство от държавния социализъм, така и редица специфични характеристики на съвременната епоха се отразяват неблагоприятно върху тези съдбовно значими за Лявото идейни постановки, а и практически нрави. По времето на държавния социализъм партийнополитическият елит ограничава и подменя ролята и значението на масите и на отделния човек или гражданин спрямо случващото се в обществото и държавата, а и относно контрола и управлението им.

Масите и гражданинът систематично и перфидно или брутално са отчуждавани от правата и свободите им да влияят и въздействат върху политическото управление. Гражданският статус и патос се измерват само с препотвърждение на предприетото от управляващите в държавата или в обществото политически и други елити. Има и обратнопропорционална зависимост между официално казаното и написаното, от една страна, и практически осъществяваното и постигнатото – от друга страна.

Преходът към демокрация идва с изгрева на огромни надежди и упования, че е възможно предишното отстраняване от участието и контрола във властта или демотивирането на хората решително и спешно да се пресекат. И да се подменят с искрено, значително и продуктивно участие на гражданството в политиката. Така първите години от прехода бележат недостигнат ръст на гражданско съпричастие и съучастие в започналите крути обществено-исторически промени, трансформации. Това засяга не само дясното и центъра, но така също и левия политически спектър. И колкото повече времето минава, толкова повече се смаява и подобно съучастие. Защото реалностите все повече се разминават с очакваното или с прокламираното.

Инерцията от всички тези негативни процеси и тенденции не може лесно да се преодолее в условията на раждането на новото (демократично, а и гражданско) общество. Тя сякаш облекчава, а и още повече деформира ролята на политическите елити. На тази основа вместо новите реалности да предпоставят и катализират все по-нарастващо участие на масите, а и на отделния индивид в социалните процеси и тенденции, те забележимо обуславят и стимулират омерзение, погнуса и алиенация на хората от политиката. Политическите партии и институции все повече започват силно да снижават ролята и позицията си в изследванията на публичните мнения. И въпреки публичния негативизъм, елитите сякаш са си самодостатъчни; клонират се по някакъв странен начин, не винаги съвпадащ с реалния демократичен процес. В масовата психика и в общественото съзнание се установяват мащабни представи и нагласи, че хората се използват само като „бюлетинно пушечно месо” за скритите козни, завери, планове и сценарии, които политическите елити тайно преследват. Още повече, че самите партийни елити участват в развърщане на електоралните задължения, в огулно корумпиране или комерсиализиране на гласоподавателните отговорности, в ескалирането на практиките за „купуване на гласове”. Народът ясно вижда, че държавността се оказва заложник на интересите на съответни елити. Това също е част и от драмата на Лявото в България и на все по-свиващия се като „шагренова кожа” неин електорат, и на редуцията на нови и млади поколенчески попълнения в него. Защото и Лявото не е ваксинирано срещу такива подозрения и съмнения спрямо манипулиране на електоралния вот на някои социални общности. И повтарящите се грешки по време на левите управления, както и възмездията на последващите ги наказателни и протестни вотове солидно подхранват тези нагласи. А това води и до ерозия на гражданското мислене, чувство и поведение на хората. То все повече затвърждава усещанията или убежденията на гражданството, че то е лишавано от възможностите и правата му да контролира, а и да влияе на Властта.

Подобни отрицателни възприятия и представи започват своя път още от вътрешнопартийните дейности, където елитите сякаш систематично ограничават и лишават членския състав от възможностите и правата му да влияе при създаването и в осъществяването на определени политики. Тягостната атмосфера в партийни организации, които не усещат, че техният глас, техните предложения, препоръки и критики се чуват „горе“, че с тях се съобразяват и ги зачитат, обуславя мощна демотивация. Обезвластяването в партията се проецира в пълно безразличие или в протестен вот. Кръгът около лидера и кръговете на силните фигури все повече се изолират, стават все по-недосегаеми и недостижими за редовите членове на конкретните формации. Членският състав вече има лошото предчувствие и предпоставеното тълкувание, че партийните елити правят всичко най-вече за собствена изгода, а едва след това се съобразяват с нуждите на членовете, симпатизантите. Демонстрираният (волно или неволно) елитаризъм от някои дейци подсилва подобни умонастроения, публични и партийни нагласи и реакции. Тези процеси и тенденции не са непознати, чужди на левите формации, на техния организационен живот, недобър климат в партиите им.

Съвременната глобална епоха, за разлика от предхождащата я историческа епоха, когато „бунтът на масите“ се оказва кардинално значим фактор за промени и преобразувания, за прогрес и дори за демократизация на социума и т.н., „дава път“ и предимство на „бунтовете на елитите“, на техните неимоверно големи и богати шансове, арсенали и репертоари мощно да манипулират, спекулират с тежненятия, чувствата на различни човешки маси в условията на много динамичните промени.

Новите исторически реалности предоставят на политическите елити и много крупни властови ресурси, възможности за бързо забогатяване, както и инструменти за по-дълготрайно репродуциране в и съхранение, контролиране на властта и пр. А подобни възможности определят и катализират разрастващи се не само пунически войни между отделните партийнополитически елити, но също в самите тях, между отделни фракции и поколения, които експлоатират партийната маса за своите цели. А това снижава публичният рейтинг, общественият престиж, моралната репутация, политическото реноме не само на някои елити, а на политическия елит по принцип. И такива процеси или тенденции не са чужди, а и непознати за българската левица. Тя също дава своята дан и в общото разрастване на политическите демотивации, дезориентации или алиенации на значими човешки маси или на някои общности.

Паралелно с това левите елити не съумяват (навременно, а и правилно) да се ориентират и спрямо възхода, ролята и значението на гражданските структури или движения като контрапункт на (обзетите от историческа, политическа и нравствена инфлация) казионни типаж на партиите – независимо дали стари или новопоявили се. В една или друга степен и форма те не могат да се откъснат от гравитацията на клишираните апаратни рационалности и прагматики, да проникнат в и да създадат свои ниши и профили в гражданското общество, в новите негови парapolитически движения, структури и организации. Робувайки на стари догми за концентрация на

властта в малко ръце, те не усещат, че дисперсията на властови ресурси предлага други, по-изгодни и за тях варианти. А това е огромен и разрастващ се недостатък, даже порок в условия на смаляваща се електорална подкрепа на масите в изборите.

Ако Лявото се стреми и опитва отново да си осигури солидна обществено-историческа подкрепа и гарантирана бъдност, следва да направи по-скоро и повече това овластяване на своите членски състави, а оттам и на социалните групи, което да е сериозна причина, могъщ мотив и реално средство за пълноценна мобилизация на човешките и на социалните енергии. Без това овластяване, без нови логики и техники на „разделение на властта” в партийния и в обществения организъм, при което хората да се чувстват наистина ангажирани, да изпитват удовлетворение и осмисленост от своите граждански избори и прояви, Лявото не може да се надява, да очаква така желаните от него практически, обществени и исторически резултати.

Тъй че реморализацията, политическият език и овластяването на гражданите и партийните членове се оказват днес неимоверно силни козове за историческия възход, Реванш, а дори и за един, толкова жадуван и очакван, Ренесанс на Лявото.

БЪЛГАРИЯ 2020: ИМА ЛИ ШАНСОВЕ ДА СЕ РАЗВИЕМ КАТО ЕВРОПЕЙСКА СОЦИАЛНА ДЪРЖАВА?

Нора Ананиева

Темата на днешната дискусия е многопланова, на практика необхватна. Това е изследователска тема със своя история, която очаква неизбежните си продължения. Тя се вписва в идейните търсения на днешната европейска левица, обозначава нашето виждане за измеренията и изходите от актуалната криза и в частност – за нейните отражения върху Лявото. В замисъла на конференцията се преплитат минало, настояще и бъдеще. Във връзка с това са необходими няколко предварителни бележки.

Първо. Не може да се търсят перспективите на Левицата и бъдещето на Левия проект в България без опора в миналото с неговите верни пътища и отклонения, успешни стъпки и заблуди. И най-вече – без поуците. Няма да отиваме далеч в миналото, макар че в днешните условия то се оказва често непознато и недостъпно, най-вече – за младите хора. Днес ние искаме да въведем темата чрез равносметката за последните 20 години, макар че е парадоксално и това близко минало все още да е омотано от едностранчивост, спекулации, предубеждения.

Второ. Обясним е стремежът ударението да се постави върху перспективите на Левия проект. За целта имаме като политическа основа новата програма на БСП – тя очертава и ценностната ориентация, и визията ни за обществото, към което се стремим, и необходимото за всяка сериозна партия единство на ценности, цели и политика. Но животът на програмата, нейното материализиране в политиката, изисква постоянно ново осмисляне на контекста – глобален, европейски и национален. В това отношение ще търсим анализите поне на две плоскости:

- първата е плоскостта на икономическата, социалната и политическата криза в страната, в това число – кризата на представителството, на партийната система и в частност на БСП;

- втората плоскост на анализ свързваме с европейската амбиция да се погледне на икономическото и социалното развитие в средносрочната перспектива на следващото десетилетие – до 2020 г. В България на практика този подход не само не се разработва, но дори не е популярен; а това ни дава шанс да въведем темата в една национална дискусия.

Трето. Вече близо 20 години, с активната подкрепа на фондация „Фридрих Еберт“, ние следим развитието на модерната левица в Европа, организираме общи дискусии, които стават основа за изследвания и публикации, радваме се на участието на влиятелни изследователи от ГСДП на наши форуми. Безпрекословната вяност и вкус на нашите германски приятели към теорията, към свързаната с проблемите и перспективите на модерната социалдемократия изследователска дейност, за нас и днес е провокация и стимул да не се предаваме, дори във времена като днешното, когато в прав текст може да се чуе: „Не е вре-

ме за теория. Дайте прагматични решения” или „Стига утопии. Това е капитализмът и нищо не може да се промени!”

Истината е, че без основан на изследователския подход анализ на настоящето е невъзможна както вярна диагноза, така и прогноза, не е възможно да се отстоява въобще тезата за формиране на бъдещето чрез адекватна политика. И в историческата си традиция на партия, създадена от образовани във водещи европейски университети и пишещи интелектуалци, и чрез своите актуални изследвания, като част от модерната социалдемократия, ние – левите, днес сме длъжни да предложим и да поднесем на обществото убедително виждане за развитието отвъд някогашните утопии и илюзии, но и извън провежданата днес политика „ден за ден”. През ХХI век сценарии за бъдещето, съпроводени от обосновани програми за действие, отдавна са станали неделима част от модерната политика. Любопитна е например една от формулировките за средносрочната цел на Германия, обоснована от социалдемократически автори: „Богати като САЩ, социални като Швеция!” Интерес представлява и проектът за бъдещето, в който се пледира за социално и екологично регулиране на капитализма в името на преодоляване на новото неравенство, несправедливостта и „сляпата роля на пазара” чрез по-силна и съзидателна роля на държавата.

И накрая, четвърто. Във време на постоянно množащи се проекти във всякаква посока, в това число – и в лявото пространство, и вътре в БСП, ние си разрешаваме да говорим за Левия проект в смисъла, обоснован в програмата, т.е. в съдържателен смисъл. Това не означава нито претенция за „единствения възможен проект”, нито затваряне на вратите за постоянно преосмисляне на вижданията в контекста на динамично развиващите се реалности. Даваме си сметка, че всеки проект с неговите съдържателни цели има нужда от мнозинства и от актьори, които да го материализират. Но логиката изисква движение от съдържанието към формата и лидерите, а не обратното. Такава е и нашата традиция: да докосваме съзнанието на хората с идеи и цели, с ценности и политика, а не с проекти-еднодневки и проекти-лица, колкото и важни да са били винаги, както са важни и сега, образите на Лявото.

1. Социалната държава – ядро на Левия проект

Съдържателното ядро на Левия проект може да се обозначи по различен начин. Най-обемачо, своего рода синтез на цели, принципи и алтернативни политики, е понятието за **социална държава**. В неговия актуализиран вариант то се свързва със средносрочната Европейска платформа 2020 и с амбицията за развитието на България като **европейска социална държава**. Едновременно с това и понятието, и визията за развитие на страната в тази посока очертават уникална призма за оценка на прехода, както и възможност за сравнителен анализ, за да се види мястото ни сред страните в преход.

В съвременната европейска терминология, програматика и политика социалната държава не е монопол на левите проекти. Нещо повече. Това понятие се появява за пръв път в програма на германските християндемократи, т.е. на десницата. В най-

развитите социални държави това е общонационална платформа, обединителна за различните идейни и политически течения.

Но трябва да се проследят по-отблизо социалните и политическите борби на организацията на наемния труд, на лишените от собственост и власт, за да се направи заключението, че идеята за социалната държавност е наложена като компромис между труда и капитала. В по-ново време тя отразява осъзнатия интерес на предприемачите от целенасочена грижа за развитието на човешкия потенциал. Във всички случаи в началото е организираната борба на обезправените за равноправие, равенство, справедливост. Оттук и самоопределянето на левите партии и организации като социални, което не е гола претенция, а отразява смисъла, съдържанието и целите на тази организирана борба.

Обвързването на левите с платформата за развитие на държавата като социална носи в себе си два взаимносвързани елемента: виждането за ролята на държавата и стремежа към социална интеграция на онеправданите социални слоеве върху равнопоставена и равнопоставена основа. Виждането за държавата е своего рода водораздел за идейно-политическите течения. От либералния възглед за държавата като „нощен пазач“ през радикалното очакване за „отмиране“ на държавата и анархистското отрицание на държавата като „абсолютното зло“ – това са само част от множеството противоречиви разбирания по този въпрос, които не са останали в миналото. Не е тайна, че в най-ново време, в контекста на глобалната икономическа криза, се възродиха дискусиите върху ролята на държавата. Най-общата посока в тези дискусии се оказа критиката на либералния възглед за държавата и търсенето на нова, активна, в т.ч. и социална роля на държавата.

Независимо от някои крайности и противоречия между различните течения на Левицата, като цяло левият възглед за държавата изключва дистанцирането и дезангажирането на тази най-мощна организация на публичната власт от решаването на икономическите и социалните проблеми на обществото. Този възглед е отрицание на либералното схващане за развитие на обществените отношения чрез „свободната игра“ на пазарните сили. Според левите, публичната власт в лицето на държавата трябва да служи на обществените интереси, на общото благо, като чрез политиката интегрира в националното развитие всички социални слоеве, като създава предпоставките и условията за свободното развитие на всички и всеки, в т.ч. като регулира, в някои отношения ограничава, своеволията на пазара.

Идеята за социалната държава е свързана с т.нар. „социален въпрос“ през XIX век, със социалните разслоения и социалните борби, катализирани от двете световни войни през XX век, с последиците от втората индустриална революция и общото осъзнаване на необходимостта от социална промяна, която да доведе до решения в сферата на човешкото съществуване. Оттук и определението за социалната държава като държава, която подчинява своето действие на социалната справедливост. В по-радикалните, революционни възгледи за капитализма

като система, раждаща ежедневно и ежечасно несправедливост, алтернативата се свързва с принципа за социалното равенство и с неговото възплъщаване в друг тип икономическа и политическа система.

Преминал и през изпитанията на държавния социализъм, в наши дни левият възглед за държавата е освободен от изкушенията на тоталната етатизация и на социалното равенство като отрицание на свободата и конкуренцията. В него би следвало да е намерен балансът, да е постигната мярата между силната държава и свободния пазар. Името на този баланс, на тази мяра, може би е именно социална държава. В нейните най-развити форми тя създава предпоставките за свободна стопанска инициатива, за разгръщане на пазарните отношения, без да оставя основните сфери на човешка жизнена дейност на произвола на такива двигатели на пазара като печалбата, комерсиализацията, безогледната война на всеки срещу всеки. Намерената от френските социалисти формула: „Пазарна икономика – да, пазарно общество – не!“ отразява именно социалдемократическото разбиране за определена степен и посока на регулиране на обществените отношения в интерес на гарантиране на социалните права и равните възможности на всички слоеве на обществото.

В този смисъл движението към социална държава, макар и непрекъснат процес на усъвършенстване на обществените отношения въз основа на определени принципи и изисквания, по-скоро предполага постоянно да се идентифицират и разработват политики в различните сфери на човешкия живот – за децата, за младите хора, за образованието, здравеопазването, заетостта, квалификацията, спорта и отдиха, пенсионното осигуряване, здравословната природна среда и пр. В това отношение задачите на държавата и на обществото на практика са неизчерпаеми.

Съвременната държава неизбежно навлиза чрез своите функции и органи в сфери, които преди са се смятали за изключени от държавна намеса и каквото и да било регулиране. В този смисъл социалната държава, каквато би следвало да е всяка модерна държава, е отрицание на либералната представа за „държавата – нощен пазач“. Всички съвременни конституции в една или друга форма и степен възлагат на държавата определени ангажменти в социалната, икономическата и духовната сфера, като главна цел на тези ангажменти е да се постига разрешаване на социалните противоречия и омекотяване на социалната диференциация, отстраняване на отношенията на неравенство и зависимост, възможно най-справедливо разпределение на социалните тежести и на материалните блага.

2. Конституционното решение и реалностите на прехода

Конституционната характеристика на Република България се съдържа още в преамбюла на Конституцията. Съответният текст гласи по следния начин: „Ние, народните представители от Седмото Велико Народно събрание, в стремежа си да изразим волята на българския народ...прогласяваме своята решимост да създадем демократична, правова и социална държава“. Тази характеристика очертава ради-

калния характер на заложената промяна. Тя е едновременно повеля и стратегия за развитието. Тя носи в себе си европейската ориентация на страната.

Като се има предвид правно-политическата същност на всяка конституция, както и специфичният, принципен или програмен характер на преобладаващата част от конституционните текстове, всеки анализ неизбежно трябва да протича на две равнища: на равнище на юридическата и на равнище на фактическата конституция. От друга страна, текстове от рода на тези за характеристиката на държавата, която искаме да създадем, изискват да се проследят конкретните конституционни решения, свързани с прогласените стратегически повели.

Определението „социална държава“ породи най-много дискусии по време на приемането на новата ни Конституция. Това има своите обяснения. И те са не само в близкото звучене на „социална“ и „социалистическа“, а и в самия произход на теорията за социалната държава като контрапункт на безграничния либерализъм. Радикалната промяна на системата на обществено-политически отношения в началото на 90-те години у нас беше мотивирана и проведена преди всичко под знамето на свободата. Но политическата свобода, свободата на словото и на печата, свободата на участие в политиката, на митинги, стачки и демонстрации и пр. бяха обвързани не толкова с необходимата трансформация на държавата от тоталитарна в демократична, а с някакво, останало столетия назад в миналото, либерално-анархистично освобождение от държавата. Мантри от рода на „държавата е лош стопанин“, „колкото по-малко държава, толкова по-добре“ и пр. отразиха неволното (или целенасочено) отстраняване на държавата от социално-икономическите процеси в обстановката на тотална смяна на собствеността, за да се постигне безогледното, безконтролно, „свободно“ разграбване и разпиляване на националното богатство. Това не оневини нито държавата, нито държавниците. Нещо повече. Отчуждението, граничещо с омраза към държавата, независимо от новата ѝ демократична природа, проникна дълбоко в обществената тъкан и се превърна в едно от препятствията за развитието на пълноценно и действено гражданско общество.

Доколкото понятието „социална държава“ се появява само в преамбюла на нашата Конституция, появиха се тълкувания, че става дума само за стратегическа цел, за отдалечена във времето задача, за нещо като „светло бъдеще“. Такива тълкувания са несъстоятелни. Конституционната повеля за изграждане на социална държава е действащо право – още днес и още сега тя поражда определени задължения за държавата по отношение на гражданите. Доказателство за това са не само тълкувателните решения на Конституционния съд, които се базират върху целите и ценностите в преамбюла на Конституцията, но и многобройните конкретни конституционни решения:

- Разпоредбата на ал.2 на чл.6: „Всички граждани са равни пред закона. Не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние.“ Тази разпоредба, макар и безадресно формулирана, засяга преди

всичко държавата в нейната законотворческа и нормотворческа, изпълнително-разпоредителна и правозащитна дейност.

- Според чл. 20 на Конституцията държавата „създава условия за балансирано развитие на отделните райони на страната и подпомага териториалните органи и дейности чрез финансовата, кредитната и инвестиционната политика”. Връзката на този текст с ролята на социалната държава е в задължението да не се допусне неправомерно и несправедливо различие в качеството на живота на населението от различните региони на страната.

- Всички социални, икономически и културни права на гражданите, решени в глава втора на Конституцията, изрично или иманентно създават ангажименти за държавата; те не са отложени във времето, нямат препоръчителен характер и очертават доста конкретно социални функции на държавата; много типични в това отношение са ал. 1 и 2 на чл. 48: „1) Гражданите имат право на труд. Държавата се грижи за създаване на условия за осъществяване на това право. 2) Държавата създава условия за осъществяване на правото на труд на лицата с физически и психически увреждания”.

- Социално предназначение имат и някои по-обща конституционни постановки за държавното действие; така например в чл. 19 на държавата е възложено чрез закон да създава и гарантира на всички граждани и юридически лица еднакви правни условия за стопанска дейност, както и да създава условия за коопериране и други форми на сдружаване на гражданите и юридическите лица за постигане на стопански и социален напредък.

Конституционната формула за социалната държава поражда най-общо две групи проблеми. От една страна, поставя се въпросът доколко е възможна пълноценна социална държава, без да е постигнато определено равнище на икономическо развитие. И от друга страна, проблем е опасността по линия на прекалените социални ангажименти държавата да задуши свободното развитие и свободната инициатива.

Появата и изострянето на социалния въпрос през XIX и в началото на XX век става при недостатъчно икономическо развитие, при което постоянно се задълбочава социалната диференциация. В този смисъл повелята за социална държава има своя смисъл и предназначение и в началната фаза на развитие на една пазарна икономика, когато се налага да се създадат равни условия за свободна инициатива и човешко развитие, за да се мобилизира целият човешки потенциал.

Що се отнася до втория проблем, неговото решение е именно в създаването на равни условия и шансове за всеки, а не в превръщането на държавата в попечител. Друг е въпросът, че има социални групи, които временно или постоянно се нуждаят от социалната защита от страна на държавата.

Социалната държава би следвало да има за висш критерий на своето действие повелята за социална справедливост. Именно оттук започват невероятните трудности, като се има предвид, че социалната справедливост е ценност и до голяма степен лежи в плоскостта на морала. Едно от възможните решения големи мис-

лителите търсят от векове в т.нар. „общо благо“. Проблемът е, че всяко общество е диференцирано, вътрешно структурирано на многообразни интереси и противоречиво, което прави крайно трудно позитивното определение на „общото благо“. Във връзка с това решението може да се търси по-скоро в приближаването към онзи интерес, който синтезира многообразието от индивидуални и групови интереси, отколкото в някакъв краен, завършен, застинал резултат. В този пункт социалната държава непосредствено се свързва с демократичната. Защото именно механизмите и формите на демократичната държава дават възможност за това постоянно търсене и максимално приближаване до критерия за справедливостта и до митичното „общо благо“.

Ако се пренесем 20 години по-късно, т.е. в наши дни, равносметката на прехода е неуточителна, а състоянието на социалната държава очертава най-големия провал, най-сериозното разминаване между намерения и резултати. Вече стана дума за това, че водещ в промяната беше стремежът към политическа свобода. Но за разлика от времената на буржоазните революции, когато политическата свобода е имала предназначението да стабилизира и увеличи вече натрупаните от новата класа икономически блага, при нашия тип трансформация свободата се виждаше като средство за по-добър живот на всички, т.е. за създаване на система на социална справедливост и равенство. Неслучайно в началото на прехода доминираха лозунгите срещу привилегиите, срещу „дворците“, срещу номенклатурните блага. Антикомунистическата вълна от обществени настроения се подхранваше не толкова от отрицанието на партията-държава, колкото от лицемерието на наследената власт, при която ядрото на социалистическия проект – социалното равенство – се оказва изтръгнато чрез система от привилегии, свързани с достъпа до властта.

20 години по-късно обществото отново е завладяно от чувството за тотална несправедливост. Това чувство не е продукт на много обсъждания, смятани за присъщи на българския народ качества като завист, злоба, неудовлетвореност от собственото битие. То има своята обективна основа в начина, по който беше извършена икономическата и социалната трансформация и в тотално разминаването с очакванията резултати: разграбване и разпиляване на обществената собственост чрез „експроприация“ най-вече на създателите на тези блага, небивала социална диференциация, несравнима с обществото, в което номенклатурните привилегии не изключваха социалната сигурност на трудовия човек.

Причините за тази нерадостна равносметка имат важно значение за намиране на пътищата за изход. Тези причини лежат в различни плоскости: на забавянето на икономическите реформи, свързано с липсата на национална стратегия за икономическото развитие, на агресивното налагане на реституцията, т.е. на реставрацията, преди добре обмислената и обвързана с обществения интерес приватизация, на наложения като параван на разграбването либерализъм, на внушаваната безогледно суеверна вяра в неограничените възможности на свободния пазар, но и в лявата илюзия за конвергенцията, която изхождаше от очакването за запазване на всички

наследени социални придобивки и тяхното „умножаване“ и „обогатяване“ чрез политическата свобода и свободната стопанска инициатива.

Днес и либералният параван, и конвергентната илюзия са развенчани. Обещаните като всеобщи блага повече отвсякога са привилегии, поставени в зависимост от материалните възможности. В първата политическа платформа на СДС се съдържащо обещанието, че смяната на системата ще даде възможност на всеки български гражданин да почива на Канарските острови! Днес за всеки е ясно, че потенциална възможност наистина съществува, доколкото за съвременното ни общество е присъщо свободното движение на хора, но за малцина тази възможност е осъществима.

Новосъздадената или все още формираща се икономическа и политическа система наистина създава небивали за миналото възможности. Но едновременно с това тя е заредена с нови и нови противоречия, конфликти, изпитания пред човешкия морал и ценности. Главният въпрос е дали и доколко пазарната икономика ражда неизбежно дълбока социална диференциация и ужасяващо социално неравенство, изолация, маргинализация и мизерия.

Множество изследвания в сравнителен план за държавите в аналогичен на нашия преход показват и общи закономерности, но и сериозни различия. Преобладаващата част от държавите в Централна и Източна Европа отидоха напред в развитието си в сравнение с наследеното в началото на прехода. От друга страна, най-развитите в социално отношение държави от рода на скандинавските, превърнали се в модели на социална държавност, съществуват в рамките и чрез закономерностите на пазарната икономика. Но нито една достатъчно развита и цивилизована държава не допуска тотален монопол на пазара, опазва най-важните жизнени сфери от комерсиализация, води целенасочена политика срещу дискриминацията, изолацията, мизерията.

Във връзка с това изоставането на страната ни в края на всички класации по социално битие не може да се свързва нито с пазарната икономика, нито с някакви универсални бедствия на прехода, още по-малко с народопсихологията. Макар че мирният преход и постигнатото национално съгласие в интерес на опазването на гражданския мир са безспорно завоевание на началната, най-изострена фаза на прехода, истината е, че в последвалото развитие страната стана жертва на прекомерна идеологизация и свръхполитизация. Това даде отражение върху индустриалното ни развитие, върху „аграрната реформа“, върху използването на интелектуалния капацитет на нацията. И днес, 20 години след началото на прехода, продължаваме да се ровим в досиета, с които най-много да нахраним „жълтата преса“, макар че демографската криза, масовата емиграция, спадът в равнището на образованието, безпардонното и безотговорно отношение към науката и културата изискват коренно различен подход към потенциала на всеки българин.

Българският провал на социалната държава е свързан не толкова с първоначалните колебания върху понятието за социална държава, колкото с представата, че тя се свежда единствено до преразпределение, което във времето трябва да дойде едва след икономическото замогване. Днес е повече от ясно, че икономиче-

ската и социалната политика трябва да се движат едновременно и да се планират в постоянна взаимовръзка. Защото самото икономическо развитие е невъзможно извън целенасочена политика за разгръщане и оползотворяване на потенциала на нацията. И в този пункт общото понятие за социална държавност неизбежно се диверсифицира, разлага се на многообразие от образи.

Днес никой не оспорва понятието „социална държава“, което се съдържа и във всички съвременни европейски конституции. Проблемът е, че у нас това понятие си остава на равнището на политическа декларация, без да се разработва последователно във връзка с ролята и функциите на демократичната държава за гарантиране на социалните права на гражданите. Бихме могли да се утешим с обстоятелството, че дори в една Германия в началната дискусия (непосредствено след приемане на Основния закон през 1949 г.) конституционната формула се оценява като „безсъдържателно бланкетно понятие“, като „мъглява и безсъдържателна формула“, в най-добрия случай – като „програма“, но не и като ценност с правно значение.

Но в конституционната теория и практика на съвременна Германия този скептицизъм е преодолян отдавна. Не само теорията, но и конституционното правосъдие интерпретират конституционната формула за социална държава в конкретен план. В съответствие с принципно тълкуване на Федералния конституционен съд останалите висши съдебни инстанции прилагат конституционната клауза за социалната държава като мотив за извеждане на съответни правомощия и отговорности на системата от държавни органи в социалната сфера. Федералният социален съд (има такъв в Германия!) интерпретира същата клауза като задължение на законодателя да създаде „социален ред, насочен към гарантиране на социална справедливост и отстраняване на социалната мизерия“.

Както става ясно, изцяло е преодоляна някогашната либерална илюзия, че чрез предоставяне на достатъчно пространство за свободната конкуренция може да се постигнат и социална справедливост, и отстраняване на социалната мизерия. Разгръщането на конституционната формула за социалната държава предполага не само ново виждане за ролята и функциите на държавата, но и разбиране за икономическите основи на всяка, най-вече на социалната политика. Зоната на социалната политика не може да се предостави изцяло на стихията на пазарната конкуренция. Животът, здравето, образованието, личностната реализация, условията за живот на всеки човек – това са ценности, които сами по себе си са самоцел, смисъл и съдържание на всяка политика. Характерно за конституционните права и свободи в социалната сфера е, че всяко от тях има характер на програма, на ориентир и критерий за политиката. Затова тяхното осъществяване е процес, прогласените гаранции не се създават за един ден, а ден след ден, при което постепенно трябваше и трябва да се преодолява различието между юридическа и фактическа конституция. Казано с други думи, това е пътят, по който социалната държава трябва да се материализира като социално битие на всеки и на всички.

Проблемът е, че при социалните права като че ли обоснованото първоначално разминаване не се преодолява, а се задълбочава. Това е логична последица от обстоятелството, че нашият преход не започна и не протече като процес на постоянно търсене и намиране на съгласие върху националните социални приоритети. По-скоро обратното: политическото противостоене по безобразен популистки начин овладя най-вече зоната на живота, здравето, образованието, труда на хората.

Има ли изход днес, когато България е пълноправен член на Европейския съюз, а Обединена Европа прие и провежда Платформа 2020 с амбицията всяко кътче на Европа да се превърне в част от Европейската социална държава?

3. Ще намерим ли пътя?

Шансовете да се превърне България в Европейска социална държава и към ориентира 2020 да е намерила верния път имат реална почва. Тази почва е формирана в исторически и в съвременен план, има национални и европейски пластовете; тя е смес от заблуди, илюзии и провали, но и от стъпки в правилната посока, от постижения и обществена заинтересованост.

В началото на аргументацията трябва да се постави едно **ново разбиране за социалната държава, виждането за активна, позитивна, предвиждаща, превантивно действаща държава, която създава предпоставките, гарантира равните шансове за всеки и за всички, която изхожда от свръхценността на човешкия потенциал.** Такова разбиране може да се превърне в концептуална и политическа основа за истински национална, а не партийно-едностранчива политика. Върху тази основа държавата и гражданското общество, политичите и гражданите са в състояние да изведат приоритетите и да ги подредят във времето. Може би е време за една нова национална „кръгла маса“ на парламентарните и значимите извънпарламентарни политически сили и граждански движения, посветена на реалния анализ и оценка на ситуацията и на измеренията на необходимата национална политика в посока към ускорено изграждане на социална държава.

Новото разбиране за социалната държава не е тотално отрицание, а **преосмисляне на миналия опит.** Миналият опит има два различни сегмента: **на т.нар. държавен социализъм** и на 20-годишния преход. В оценката за държавния социализъм най-често доминира опростената представа за някакъв тип политика на социално равенство, изродена в задушаваша всякакви стимули за предприемчивост уравниловка. Истината е доста по-различна. В условията на планова икономика и почти тотално одържавена собственост държавата разполагаше с лостове за разгръщане на социални политики във всички жизнени направления. Естествено е, че тези политики бяха поставени в зависимост от икономическото развитие, от материалните възможности на страната. Но и върху тази сравнително скромна основа държавата гарантираше социална сигурност и възможности за развитие на всеки. Тя имаше своите приоритети, в които икономическото развитие и социалната защитеност вървяха заедно.

Но липсата на политическа свобода и на разнообразие от алтернативни политики, както и на възможности за свободна стопанска инициатива постепенно доведоха до стагнация, до изоставане в развитието, а на определен етап – до неминуем крах на икономическата система. Неслучайно в последните години преди промяната политическото ръководство на страната трескаво търсеше стимули за икономическа активност: чрез плахи опити за раздържавяване, чрез научно-технически иновации, чрез гъвкави форми на икономическо партньорство с развитите държави и пр.

Сравнителният анализ на социалните политики на различни европейски държави – и на Запад, и на Изток – показва, че постигането на определена всеобща социална сигурност не върви задължително заедно с плановата икономика и тоталната държавна собственост. Най-развитите социални държави са едновременно демократични и правови. Следователно социалните ни постижения от времето на държавния социализъм могат да служат като ориентир не в контекста на носталгията по отречения тоталитарен модел, а във връзка с модерните конституционни основи и на политическата, и на икономическата система на днешна България.

Второто равнище на анализ – на 20-годишния преход, води неизбежно до въпроса: означаваше ли радикалната смяна на плановата с пазарна икономика неминуем крах и на социалните политики, гарантиращи определено равнище на социална сигурност за всеки? Отрицателният отговор на този въпрос е даден чрез примера на редица страни, в т.ч. и на преминали през аналогичен на нашия преход. От позициите на днешния ден ясно се виждат фундаменталните грешки, не само породените от незнание и илюзии, но и мотивираните от неистово налагане на себични интереси. Реституцията и приватизацията неслучайно бяха превърнати във висша цел, в самоцел; те трябваше да стабилизират и гарантират векови веков вече завоюваните политически позиции на яростните отрицатели на предишната система и на приспособяващите се към новата политическа конюнктура. Загова остана „глас в пустиня“ лансираната още в началото на прехода идея за създаване на „сребърен фонд“ за пенсионно осигуряване от придобитите при приватизацията финансови средства. Нищо по-справедливо и по-логично! Средствата да се върнат на поколенията, които са създали материалните блага на страната! Или да се пренасочат към образованието на децата, към здравеопазването, към социалната осигуреност на бъдещето!

Днес тази инверсия на цел и средства изглежда безумна. Да отречеш и разрушиш наследената система, като се възползваш от обществената подкрепа в името на обещания за по-добър живот на хората, а като краен резултат да постигнеш свръхконцентрация на богатството в шепа ръце! Такъв резултат не е продукт на някакви неуправляеми природни стихии, а целенасочена, преднамерена, егоистично ориентирана дейност, насочена срещу публичния интерес, срещу бъдещето на държавата, срещу съдбата на няколко поколения българи.

Задача на задачите сега, в перспективата на Платформа 2020, е да се преобърне инверсията, политиката да бъде поставена на краката ѝ, всички политики и действията на всички власти да се подчинят на единствената суперцел – по-доброто

човешко развитие на всеки и на всички. Най-вероятно няма да се намери противник на тази цел и в това отношение възможността за постигане на национално съгласие изглежда реална. Проблемът е, че, както вече беше посочено, социалната държава се формира по различни начини, чрез движение по множество пътища и пътеки. Не се ли постигне съгласие още по генералната цел, а чрез нея – и на специализираното равнище на реформи и развитие, всичко може да остане в сферата на абстракциите.

А именно оттук започват неимоверните трудности и лутания. В новите условия и преди всичко върху новата икономическа основа логично всички социални политики имаха нужда от реформа. По различно време и с различна интензивност и мащаби бяха реформирани пенсионната, здравната, образователната, културната и др. системи, чието действие имаше пряко отражение върху качеството на живот на хората. Като се има предвид, че общата оценка за това отражение не е позитивна, очертават се множество проблеми. Реформите не бяха основани върху добре обмислена и разработена стратегия. Голяма част от реформите се провеждаха от еднопартийни правителства. Това означаваше не само едностранчивост, но и ограничен хоризонт на реформите, при доказаната склонност на българските политици всеки да започва „на гола поляна”. По различно време с променливи резултати се използваша различни чужди модели. Отношението към собствения ни, в т.ч. и позитивен, опит клонеше към тотално отрицание.

Тези оценки могат да се обогатят и илюстрират чрез нестабилното законодателство „на парче”, чрез люшкането при формулиране на целите, чрез непоследователното движение „напред – назад” под влияние на синдикати, обществено мнение, опозиция, медии и пр. Освен отражението върху човешкото развитие, което има своите конкретни измерители, вече стигнахме и до тотална девалвация на самото понятие за реформа.

В Перспективата 2020 и по линия на безкомпромисния анализ на резултатите от 20-годишното реформиране очевидно днес има нужда от смяна на подхода. Остра е потребността от интегрирана национална стратегия за икономическото и човешкото развитие, която да даде посоката на стабилно изграждане на различните сектори на социалната държава. Основните ориентири, критерии с висша юридическа сила са заложиени в Конституцията. Само няколко позовавания са достатъчни за мотивиране на това твърдение. Чл.52, ал.1 на Конституцията провъзгласява правото на гражданите на „здравно осигуряване, гарантиращо им достъпна медицинска помощ, и на безплатно ползване на медицинско обслужване при условия и по ред, определени със закон”. Ядрото тук очевидно е „достъпност” на медицинската помощ, включително до възможност за „безплатно ползване”. А това на практика означава, че всяка реформа в сферата на здравеопазването трябва да започва и да постига достъпност във всичките аспекти на това конституционно изискване – като отстояние, бързина, финансиране, всеобхватност, равенство на шансовете за качествено здравно обслужване и т.н. И тази достъпност не може да бъде поставена на изпитание при никакви, в т.ч. и кризисни, условия, тъй като се отнася до живота на хората.

„Всеки има право на образование”, се казва в ал.1 на чл.53 от Конституцията. И после, ал.2: „Училищното обучение до 16-годишна възраст е задължително” и ал.3: „Основното и средното образование в държавните и общинските училища е безплатно. При определени от закона условия образованието във висшите държавни училища е безплатно”. Смисъл и съдържание на тези конституционни изисквания е всеобщността на задължението и правото на основно образование. Държавата е натоварена с ангажимента да гарантира шанс на всяко дете да получи основно образование; само във връзка с този ангажимент може да се прекроява училищната мрежа, да се определят задачите на централните и местните органи в тази сфера, да се конкретизират и обогатяват елементите на „безплатното образование” (такси, учебници, транспорт, храна, квалифицирани учители и пр.). Държава като нашата, която има тежки демографски проблеми и едновременно богати традиции и обосновани претенции за образованост и култура, не може да си разреши опростено тълкуване на изискването за обхват, без да включи иманентно в това изискване равнището, качеството на образование. Не е нужно да се прави за пореден път тъжното заключение и по въпроса за обхвата, и по проблема за качеството.

Правото на труд е фундаментално човешко право със значими последици за разгръщане и оползотворяване на човешкия потенциал. Тук конституционното решение не е достатъчно. То е прекалено абстрактно, общо, не създава, а и не може да създаде конкретни гаранции. Но преди всичко трудът е в основата на икономическия просперитет. Трудът създава и развива човешката личност. Чрез него се оплодява собствеността, за да послужи не само на частното, но и на общото благо. В този контекст трябва да се разглежда и включената в платформата за „Нова социална Европа” перспектива за постигане на „пълна заетост” – едно понятие, което беше излично от нашия речник като „комунистическа отживелица” и „спирачка” на свободната конкуренция в условията на пазарна икономика. И в този смисъл всяко виждане за формирането на активна, позитивна социална държава не може да не започва със стимулите за образованите и предприемчивите граждани, със създаването на равни изходни предпоставки за развитието на способностите на всяка човешка личност именно чрез труда.

Вместо заключение

Още преди разразилата се глобална икономическа криза в теоретичните и политически дебати и анализи в Европа се заговори за криза на социалната държава. Днес е повече от ясно, че кризата порази в самото ѝ ядро и принципи преди всичко социалната политика. При това сме свидетели на парадоксално явление: колкото повече се свиват публичните услуги, колкото повече намаляват бюджетните средства за образование, здравеопазване, охрана на труда, майчинството и детството и пр., толкова повече губят позиции социалистическите и

социалдемократическите партии. Възможно е едно от обясненията на този парадокс да се съдържа в традиционалистското разбиране за социалната държава, по силата на което тя има шанс на един по-късен етап, след постигането на необходимия икономически растеж чрез консервативна политика. Но такова разбиране, при което икономическата политика се откъсва от социалната, носи в себе си сериозни рискове за оцеляването и развитието на човешкия потенциал.

Този проблем е толкова по-остър в страните от зоната на бившия „държавен социализъм“, където още в самото начало на прехода бяха пренебрегнати социалните въпроси в името на създаване на основите на пазарната икономика и по линия на външния и вътрешния неолиберален натиск. В тези държави, в т.ч. и в нашата, мъчително трудно се стигна до прозрението, че „добре изработената социална политика не е цена, а инвестиция в икономиката“, че „справедливостта и обществените инвестиции в човешкото развитие създават по-добри и по-силни икономики“ (Вж.: **Твърди бюджети – слаби държави**. Алтернативи на социалната политика в Централна и Източна Европа. (Авторски колектив на Европейския форум за демокрация и солидарност). София, 2001 г., с.25).

След определен период, в който социалната държава изглеждаше застрашена, констатираха изследователите, днес целта е нейното реформиране, а не премахване. Това е централна задача на Левия проект, но и базата за необходимото широко обществено и политическо съгласие. Тази задача, като приоритет на българската Левица, у нас трябва да се осъществява под троен натиск: на кризата на социалната държава в цяла Европа, на разразилата се икономическа криза и на 20-годишното закъснение в осъзнаването на необходимостта от хармонизиране на икономическото със социалното, човешкото развитие. Преодоляването на подобен натиск граничи с политическия героизъм. Но само на пръв поглед. По-сериозното вникване в най-новите идейни и политически търсения на европейските социалистически и социалдемократически партии, в т.ч. и за изход от актуалната криза, дава възможност за откриване на „чудото“ в едно доказано в дългия опит на социалдемократията решение: стратегията за човешко развитие е единственият верен изход от кризата. Това е и лостът за измъкване на България от последните места в европейската социална класация.

ЦЕНТЪР ЗА ИСТОРИЧЕСКИ
И ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

МОДЕРНАТА СОЦИАЛНА ДЪРЖАВА

България 2020: Равносметката на прехода
и перспективата за левицата

Българска
Първо издание

Редакция:
Таня Турлакова

Компютърен набор:
Красимира Стойкова

Художник:
Емануил Манолов

Графичен дизайн и предпечат
Графимакс 02 ООД

Формат
60X90/16

Печатни коли 5,5

